

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кам'янець-Подільська міська організація Національної спілки краєзнавців України
Управління освіти та науки Кам'янець-Подільської міської ради

НАУКОВІ СТУДІЇ УЧНІВ- СТАРШОКЛАСНИКІВ

Випуск 4

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПОВІДОМЛЕНЬ ЗА ПІДСУМКАМИ РОБОТИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО МІСЬКОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
МАЛОЇ АКАДЕМІЇ НАУК

Кам'янець-Подільський
2017

Рекомендовано до друку вченою радою історичного факультету
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(протокол № 8 від 14 лютого 2017 року)

Рецензент:

В.В. Нечитайло, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри політології і соціології
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Редакційна колегія:

- В.А. Дубінський**, кандидат історичних наук, доцент, декан історичного факультету Кам'янець-
Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(співголова редакційної колегії);
- С.В. Старченко**, начальник управління освіти і науки Кам'янець-Подільської
міської ради (співголова редакційної колегії);
- О.Б. Комарніцький**, кандидат історичних наук, доцент, голова Кам'янець-Подільської міської
організації Національної спілки краєзнавців України (відповідальний редактор);
- Л.В. Баженов**, доктор історичних наук, професор, академік УАІН, голова Хмельницької
обласної організації Національної спілки краєзнавців України;
- С.М. Морозюк**, методист з суспільних дисциплін науково-методичного центру управління
освіти і науки Кам'янець-Подільської міської ради;
- А.Г. Філінюк**, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Кам'янець-
Подільського національного університету імені Івана Огієнка, академік УАВО;
- Н.Є. Ніколайчук**, методист з позашкільної освіти науково-методичного центру управління
освіти і науки Кам'янець-Подільської міської ради.

Наукові студії учнів-старшокласників: збірник наукових повідомлень за підсумками
роботи Кам'янець-Подільської філії Малої Академії наук. Випуск 4 / [редкол.:
В.А. Дубінський (співгол.), С.В. Старченко (співгол.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський,
2017. – 56 с.

Видання здійснене за підтримки голови МО партії «Рідне місто»
Василя Гаврилюка.

ЗМІСТ

Діана Бординюк ЯН ДЕ ВІТТЕ – БУДІВНИЧИЙ І ЗАХИСНИК КАМ’ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО	7
Анастасія Возович ІСТОРІЯ ПОВСЯКДЕННОСТІ В КУЛЬТУРНОМУ СТИЛІ «МОДЕРН» У ЄВРОПІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ	12
Анастасія Гаврилюк ЕТНОДЕМОГРАФІЧНІ ЗМІНИ В СТРУКТУРІ НАСЕЛЕННЯ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ ХVІІІ – У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.	15
Єгор Долгов ПОДІЛЬСЬКЕ КНЯЗІВСТВО ДОБИ КОРІАТОВИЧІВ. ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ	20
Вікторія Єкимова НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ ТА ЇЇ РОЛЬ В ПРОЦЕСІ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ	26
Діана Заболотна РОЛЬ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У РОЗВИТКУ ОСВІТИ ПОДІЛЛЯ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.	32
Марина Мельник МОНЕТНА СИСТЕМА АНТИЧНИХ ПОЛІСІВ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР’Я ТА КРИМУ	39
Давід Подгурний СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВА УКРАЇНСЬКОЇ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ	42
Діана Сухова ГОМОФОБІЯ В УКРАЇНІ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН	46
Дар’я Федусь ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ПАРТІЇ СОЦІАЛІСТІВ-РЕВОЛЮЦІОНЕРІВ 1904-1950 рр.	49

ЩЕ ОДИН КРОК У ВЕЛИКУ НАУКУ

*Крокуй, дерзай, науко молода!
Тебе чекають відкриття вагомі!
Хай вистачить натхнення для труда
У храмі знань і вмінь, в шкільному домі!*

Наука як соціально значуща сфера людської діяльності, функцією якої є вироблення й використання теоретично систематизованих об'єктивних знань про дійсність, є складовою частиною духовної культури суспільства. Як система знань вона охоплює не тільки фактичні дані про предмети навколишнього світу, людської думки й дії, не лише закони і принципи дослідження об'єктів, а й певні форми й способи усвідомлення їх, а в кінцевому підсумку – філософське тлумачення.

МАН – це вагома ланка освітнього середовища нашого міста. Школярі мають унікальну можливість проявити себе, представляючи на розгляд журі конкурсу-захисту власні науково-пошукові дослідження, які ведуть у світ великої науки. Щороку МАНівці мають змогу розкрити різні грані науки під час проведення Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів МАН України, що є доробком інтелектуальних та творчих ідей і досягнень, здорової конкурентної боротьби та спрямована на розвиток творчої особистості, продовження традицій славетних науковців. Програмою конкурсу передбачено заочне оцінювання науково-дослідницьких робіт учнів-членів МАН, оцінювання навчальних досягнень з базових дисциплін та захист даних наукових досліджень.

Талановиті, креативні, допитливі, наполегливі розумники і розумниці – це все про юних кам'янчан, членів Кам'янець-Подільського міського наукового товариства учнів. Серед 91 учасника I етапу Конкурсу журі відділень історії, філософії та суспільствознавства мали змогу оцінити, прослухати та поспілкуватися з 18 юними науковцями. Серед них обрано 8 найдостойніших, зі змістовно презентованими, ґрунтовними науковими дослідженнями та новизною, які 11-12 лютого 2017 року стали учасниками II обласного етапу Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів Хмельницького територіального відділення МАН України:

ВІДДІЛЕННЯ ФІЛОСОФІЇ ТА СУСПІЛЬСТВОЗНАВСТВА				
№ з/п	ППП учасника II етапу Конкурсу	Навчальний заклад, клас	Тема науково-дослідницької роботи	Науковий, педагогічний керівник
Секція Соціологія				
1.	Сухова Діана Сергіївна – III місце	Кам'янець-Подільський ліцей, 11 клас	Гомофобія як соціальний феномен	Нестеренко Валерій Анатолійович, кандидат

				історичних наук ПДАТУ
Секція Теологія, релігієзнавство та історія релігії				
2.	Ковальова Анна Русланівна - учасник (переможець заочного конкурсу МАН)	Кам'янець-Подільський ліцей, 10 клас	Православні церкви України у період незалежності	Атаманчук Сергій Іванович, вчитель історії
Секція Філософія				
3.	Стара Олександра Володимирівна – III місце	Кам'янець-Подільський навчально-виховний комплекс №14, 11 клас	Соціальна природа знання у сучасному суспільстві	Ганаба Світлана Олександрівна, доктор філософських наук, доцент кафедри філософських дисциплін КПНУ імені Івана Огієнка
ВІДДІЛЕННЯ ІСТОРІЇ				
Секція Всесвітня історія				
4.	Возович Анастасія Ігорівна – III місце	Кам'янець-Подільська загальноосвітня школа I-III ступенів №10, 11 клас	Історія повсякденності в культурному стилі «модерн» в Європі наприкінці XIX - на початку XX століть	Желізняк Аліна Віталіївна, вчитель історії ЗОШ №10
5.	Куца Анастасія Ігорівна – III місце (переможець заочного конкурсу)	Кам'янець-Подільська загальноосвітня школа №16 I-III ступенів, 10 клас	Литовська метрика як джерело до вивчення соціальних відносин у Великому князівстві Литовському	Ващук Дмитро Петрович, кандидат історичних наук, вчитель історії ЗОШ №16
Секція Історичне краєзнавство				
6.	Заболотна Діана В'ячеславівна – III місце	Кам'янець-Подільська загальноосвітня школа I-III ступенів №12, 11 клас	Роль громадських організацій у розвитку освіти Поділля в другій половині XIX – на початку XX ст.	Кобильник Василь Володимирович, кандидат політичних наук, доцент кафедри політології і соціології, проректор з науково- педагогічної роботи КПНУ імені Івана Огієнка
Секція Історія України				
7.	Мельник Марина Ігорівна – II місце	Кам'янець- Подільський навчально-виховний комплекс №3, 11 клас	Монетна система античних полісів Північного Причорномор'я та Криму	Мельник Ольга Анатоліївна, вчитель історії НВК №3

Секція Етнологія				
8.	Гаврилюк Анастасія Дмитрівна – II місце	Кам'янець- Подільський ліцей, 11 клас	Етносоціальні процеси в Правобережній Україні наприкінці 18 – у першій половині 19 ст.	Сидорук Сергій Антонович, доцент кафедри історії України КПНУ імені Івана Огієнка

Бажаємо всім переможцям та учасникам конкурсу-захисту – тепла і любові, миру і добробуту, віри у власні сили та впевненості у завтрашньому дні. І нехай формула успіху ніколи не залишає наших юних дослідників на благо нашого славного історичного «міста на камені».

*Наталія Ніколайчук,
методист науково-методичного центру
управління освіти і науки
Кам'янець-Подільської міської ради*

*Науковий керівник: Юлія Володимирівна Мельницька,
вчитель історії НВК №8*

ЯН ДЕ ВІТТЕ – БУДІВНИЧИЙ І ЗАХИСНИК КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО

Кам'янець-Подільський славний своєю історією. Кожен його камінь, кожна будівля, кожна подряпина на його тілі, дихають подвигами, славою, доблестю тих, хто жив у ньому, будував його, прикрашав та захищав.

Величну історію Кам'янця-Подільського творили його мешканці, а також ті, кому доля довірила бути причетним до подій його життя, які залишили свій слід у його історії, написавши ще одну її сторінку. На жаль, час несправедливо та безжально стер із пам'яті нащадків багато імен та подвигів дійових осіб багатоговікової Кам'янецької історії. Серед тих, хто жив і працював на благо нашого міста, варто згадати постать непересічної особистості, відомого військового й політичного діяча свого часу архітектора Яна де Вітте.

Ян де Вітте народився у військовому таборі під Полтавою 8 липня 1709 року в день баталій Москви зі Швецією, де його батько перебував на службі у російському війську. Згодом батько осів у Кам'янці, одружився вдруге і вступив до польського війська. В актах вйтівського суду 1575-1590-х років згадується, що рід Віттів відомий у Кам'янці-Подільському з XVI століття [7, с.453].

За свідченням А. Ролле, генерал Вітте був сином бідного кам'янецького різника-вірменина. Звідки такі дані, він не сповіщає, і в архівних джерелах не знайдено жодного доказу на підтвердження того, що Кам'янецький комендант походив із вірменської родини. А. Ролле зазначає, що спочатку прізвище генерала писалося як Віт, а не Вітте. І лише після того, як сеймова комісія дозволила йому вписати в закінчення прізвища ще одну букву «т», він додав букву «е», а після нагородження його орденом Святого Станіслава (1772 р.) додав аристократичну приставку «де». Внаслідок чого прізвище набуло звучання як у відомої голландської аристократичної родини [1, с.161].

На жаль, немає достовірних відомостей про професію батька Яна де Вітте, однак існує певна закономірність. Серед військових спеціалістів, переважно офіцерів артилерії, а також інженерів-фортифікаторів існувала певна традиція наслідування військової професії від батька до сина. У Кам'янці-Подільському склалися цілі військові династії офіцерів-фортифікаторів.

Відомо, що у генерала Бартша син Франциск був майором; у генерала Християна Дальке син Якуб – підполковником; у полковника Гловера син Антоній – капітаном. У такий спосіб з'являються військові династії, що культивують військове мистецтво та передають його з покоління в покоління. До такої військової родини належав також Ян де Вітте. Тому можна стверджувати, що батько Яна де Вітте також був військовим і прибув до Кам'янця у XVIII столітті [8, с.3].

У листі «Резолюція для газети в Данії», написаному у 1781р., Ян де Вітте зазначав: «Батько мій, будучи в різних військах, мало залишив мені відомостей

про наших предків. Знаю лише, що вони походили з Англії до Голландії, а після революції розбрелись по цілій Німеччині. Будучи далеко від цих країв, невідомо мені до якої лінії Віттів я належу. Я проживаю на Поділлі, в 1767 році від Речі Посполитої отримав нагороду за мої заслуги. Від мого батька мені залишилася печатка, яку я використовую» [2, с.29]. 4 березня 1782 року у листі до генерала Щепінга Вітте пише: «Мій син (Йосип) був в Голландії, де про свою фамілію добре розізнав» [1, с.161].

Про юнацькі та студентські роки історичні джерела мовчать. Тому знову звертаємось до інформації, котру подає А. Ролле. Хлопчиком опікувався один з отців єзуїтів, що навчив його писати і читати. Знання про військову справу дав йому старий бомбардир Йосип де Демут Бартш, який проходив службу в фортечному артилерійському полку. На жаль, ці відомості не підкріплені архівними документами. Можемо лише здогадуватися, що хлопця віддали на навчання до Кам'янця-Подільського в осередок єзуїтів, які на той час мали монополію у вихованні молоді. У цій школі Ян де Вітте отримав знання з латини, математики, геометрії [2, с.32]. Він був людиною різнобічних інтересів, хоч і з досить складним характером, у чому майже одностайні його сучасники. Також займався колекціонуванням монет та медальйонів, стародавніх медалей, крім того був великим книголюбом, володів цінним зібранням книг, захоплювався мистецтвом, писав вірші. Людина, яка цікавилась наукою, та по суті – бібліофіл. Був власником багатої бібліотеки [7, с.458].

Бібліотека Яна де Вітте очевидно перейшла до його сина Йозефа, пізніше перейшла у власність Софії Потоцької і ввійшла до фонду Тульчинської бібліотеки. А в 20-х роках ХХ ст. у складі Немирівської бібліотеки кн. Щербатових надійшла до фондів НБУВ разом із частиною монастирської бібліотеки кам'янецьких отців домініканців (дві з них мають на форзацах шрифтовий екслібрис монастирської книгозбірні, а третя – запис про приналежність примірника монастирю). Також у фонді є книжка, яка, вочевидь, належала старшому братові Яна де Вітте Бартоломію (1715-1775). Частина бібліотеки де Вітте вціліла, вона знаходиться у різних польських та іноземних бібліотеках. Близько 70-ти стародруків XV-XVIII ст. віднайшов Збігнев Ревський у бібліотеці замку в Ланцуті. Це твори різної тематики, які в 1923 році повернулися з Франції в Польщу. В них переважає латинська мова. Є також книги італійських, іспанських, французьких, німецьких, голландських і англійських авторів на тему астрономії, теології, історії, східних мов, вимірювання, архітектури військового будівництва. Складав свою бібліотеку Вітте впродовж усього життя, привозячи літературу зі Львова, Варшави, Страсбурга та Дрездена [2, с.40-41].

Згадуючи генерала де Вітте, Ю. Німцевич, який у 1782 році був у Кам'янці в свиті князя Адама Чарторийського, характеризував його як старця низького, кремезного, чорнявого, котрий добре пам'ятав свій вірменський рід. Був він «солдатом не без науки, цікавився нумізматикою, мав цікаве та цінне зібрання не тільки польських, але й стародавніх медалей» [2, с.27]. У листі до генерала А. Брухля від 4 червня 1779 р. знаходимо запис: «Дякую за 20 штук монет із картинної галереї, які принесли мені велику радість» [2, с.40].

Ян де Вітте почав свою кар'єру військового офіцера в 1735 році у ранзі

капітана артилерії, згодом став майором (1751), підполковником (1754), полковником (1762), генерал-майором (1767). У цьому ранзі його було призначено комендантом Кам'янецької фортеці, а в 1781 році підвищено до звання генерал-лейтенанта.

Окрім військової служби, молодого Яна де Вітте приваблює і зодчество. Чимале значення для формування смаку молодого архітектора мали його подорожі за кордон і особливо в Рим, про які він сам згадує у приватному листуванні. Після цієї подорожі реалізував свої плани у Кам'янці-Подільському. Перебуваючи тут на службі в якості офіцера артилерії корпусу, він, в основному, працював над реконструкціями і розширенням Старої фортеці.

Як інженер і архітектор, Ян де Вітте окрім зведення та реконструкції оборонних замкових і міських укріплень, причетний до будівництва та реставрації ряду культових, адміністративних і житлових споруд, що локалізувалися в межах Старого міста та його передмість і формували досить своєрідну соціальну топографію Кам'янця-Подільського [6, с.150].

Перші відомості про його діяльність зустрічаємо на початку 30-х років XVIII ст. У 1734 році він підписує проект реконструкції та посилення фортечних укріплень, виступаючи тут як суперінтендант, і має звання штик-юнкера (у XVII ст. звання першої-другої ланки молодших офіцерів артилерії).

Надзвичайно багато зроблено генералом Вітте після його призначення в 1768 році комендантом Кам'янецької та всіх прикордонних фортець. У 1766 році він посилив мурування Замкового мосту, 1771 році посилив браму Замкову, 1772 році – браму Польську, 1776 році – браму Руську, 1785 році – башту Баторія (Кушнірську)... 1771 році, коли розвалилася частина стіни Старого замку, де Вітте негайно склав проект її відбудови, і роботи почалися вже на початку 1772 року [8, с. 3].

Треба зазначити, що XVIII століття, а особливо його друга половина – часи далеко не кращі для Речі Посполитої. Будівельні роботи, котрі вимагали значних коштів, проводилися надзвичайно важко.

Безсумнівно, найбільший інтерес становлять будівлі в Кам'янці та його околицях, що належали родині Віттів. В аналогічних джерелах другої половини XVIII ст. помешкання коменданта назване «палацом» і записане на розі Вірменського ринку: в Описі Кам'янця 1789 р. під № 909, а в Описі 1789-1800 рр. під № 810. На підставі цих даних, а також історичних планів Кам'янця другої половини XVIII ст., ми дійшли висновку, що будинок був побудований (або ж перебудований) на місці існуючих будівель у другій половині XVIII ст. і знаходився в південно-східному куті Вірменського Ринку [4, с.268].

Палац коменданта фортеці Яна де Вітте споруджено за його власним проектом. Він відігравав значну роль в ансамблі Вірменського Ринку і після перебудови його у XIX ст. на губернаторську резиденцію. У цей час перед його фасадом з'явився масивний портик стилю класицизму, у архітектурі якого гармонійно поєднувалися риси ренесансу й елементи бароко.

Після смерті Яна де Вітте палац перейшов у власність його сина – Йозефа де Вітте, який з 1785 до 1789 року займав посаду коменданта Кам'янецького замку [4, с. 269].

На початку XIX ст. будинок був перебудований у стилі російського

класицизму і за ним міцно закріпилася назва губернаторського палацу. У 1920 році будинок постраждав під час пожежі і аж до 1935 року стояв у руїнах. Відбудований був перед самою війною у 1941 році. В акті обстеження пам'яток архітектури міста Кам'янця-Подільського, складеного в 1944 році, будинок названий губернаторським, датований ХІХ ст. Лише на кресленнях з архіву, старовинних поштових листівках та світлинах збереглося його зображення. На сьогоднішній день від садиби Яна де Вітте зберігся великий фрагмент східної частини кам'яного муру з порталом хвіртки в ньому [5, с.256].

В історичних переказах, у літературі про Кам'янець-Подільський з ім'ям Яна де Віте пов'язаний один із найкращих будинків Польського Ринку, яким був будинок Шадбея, відомий також під назвою аптеки Петаласа [3, с.142]. Будинок побудований в другій половині ХVІІІ ст., а про його господаря відомо лише, що був він одним з офіцерів міського гарнізону. У середині ХVІІІ ст. в цьому будинку якийсь час жив Ян Рудольф Кантакузен, син молдавського господаря Стефана, який помер у Кам'янці в 1761 році. З нагоди того, що в 1781 р. у будинку зупинявся польський король Станіслав Август, на фасаді була вмонтована плита з тесаного каменю з пам'ятним надписом. На жаль, будинок був поруйнований у роки війни 1941-1945 рр., але зафіксований на світлинах та інвентарних кресленнях. Це був триповерховий будинок, фасад обличкований тесаним каменем, декорований на першому поверсі горизонтальними рустами, а другому і третьому – лопатками, декорований рослинним орнаментом у вигляді гірлянд. На невеликому фронтоні в центрі знаходився кам'яний рельєф із зображенням пелікана, який власною кров'ю годує пташенят (символ християнської самопожертви) [4, с.271].

Серед значних невійськових споруд, перебудованих Яном де Вітте у стилі бароко, можна назвати Кафедральний костел із дзвіницею, Домініканський костел, Вірменський костел Св. Миколая з дзвіницею.

Усе життя Ян де Вітте був військовим, але найкращі його твори – поза межами військового фаху. Архітектурна спадщина Яна де Вітте у Кам'янці-Подільському різноманітна і значною мірою не досліджена: у ній, крім військових і сакральних, чимало цивільних будівель. Серед них – барокова реконструкція будинку ратуші, єпископського палацу, власного палацу на Вірменському ринку, відомого як палац генерала де Вітте, численних житлових будинків, реконструкція під військову комендатуру вірменської садиби, спорудження Тріумфальної брами та павільйону над Вірменською криницею.

З креслеників та рисунків кам'янецьких будівель, виконаних самим Яном де Вітте, збереглося лише декілька, і серед них – проект реконструкції головного фасаду ратуші та рисунок, що зображував святковий феєрверк у Кам'янці на честь іменин короля Станіслава Августа 8 травня 1766 року.

Помер Ян де Вітте 22 грудня 1785 року. У записах кафедрального костелу міститься про це така згадка: «Пан Ян де Вітте, генерал-лейтенант корпусу артилерії, полковник, кавалер ордену Св. Станіслава, 20 років комендант Кам'янецької фортеці, від багатьох нещасть зберіг Поділля, людина світла, милосердна, правдивий християнин, відданий своїй державі, закінчив життя у 76 років та похований 24 грудня 1785 в Кафердальному костелі Святих апостолів Петра і Павла в Кам'янці» [2, с.42]. У Варшаві відбулись жалобні процесії на

честь генерала де Вітте. Виступаючи з траурною промовою на його честь у січні 1786 року в Варшавському костелі Св. Трійці, капітан корпусу Коронної артилерії Йозеф Кох у присутності короля Станіслава Августа відзначив довгий ратний шлях коменданта, котрий пройшов його від рядового каноніра до генерал-лейтенанта і полковника Коронної артилерії. Життя генерала, зауважив капітан Кох, служить прикладом для прийдешніх поколінь [8, с.3].

Отже, надзвичайно цікавий і різноманітний життєвий шлях, який пройшов Ян де Вітте, різнобічність його інтересів та поглядів, а також той історичний період, у якому він жив і творив, на сьогоднішній день мало досліджені та майже призабуті, хоч його постать, як і його діяльність заслуговує на більшу увагу дослідників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Винниченко І.Б. Феномен особистості Яна де Вітте: віхи життя та коло інтересів / І.Б. Винниченко. – Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет ім. І. Огієнка, 2013. – Т.1. – С.161-162.
2. Hornung Z. Jan de Witte architekt kosciola Dominikanow we Lwowie. / Z. Hornung. – Warszawa: Zaklad Poligraficzny Piotra Wlodarskiego, 1995. – 303 s.
3. Кам'янець-Подільський: туристичний путівник. – Львів; - Кам'янець-Подільський: Центр Європи, 2007. – 320 с.
4. Ківільша Г. Архітектурна спадщина Яна де Вітте у Кам'янці-Подільському / Ганна Ківільша. – *Polskie dwory i rezydencje na Ukraine*. – Т.8. – Kijow-Olsztyn.: Zaklad Poligraficzny Uniwersytetu Warminsko-Mazurskiego, 2006. – s.267-272.
5. Осетрова Г. Палаці Кам'янця-Подільського у світлі історичних матеріалів / Г. Осетрова. – Освіта, наука і культура на Поділлі: збірник наукових праць. – Т.4. – Кам'янець-Подільський, 2004. – С.253 – 264.
6. Петров М.Б. Історична топографія Кам'янця – Подільського кінця XVII – XVIII ст. (Історіографія. Джерела) / М. Б. Петров. – Кам'янець – Подільський: Абетка – НОВА, 2002. – 384 с.
7. Пляменицька О. *Castrum Camenecensis*. Фортеця Кам'янець: (пізньоантичний-ранньомодерний час) / Ольга Пляменицька. - Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2012. – 672 с.
8. Хотюн Г. Ян де Вітте – будівничий і захисник Кам'янця. Ескізи до портрету / Г. Хотюн, І. Данілов // Кам'янець-Подільський вісник. – 1996. – 20 квіт.

*Анастасія Возович, учениця ІІ класу
Кам'янець-Подільської загальноосвітньої
школи І-ІІІ ступенів №10*

*Науковий керівник: Аліна Віталіївна Желізник,
вчитель історії Кам'янець-Подільської
загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів №10*

ІСТОРІЯ ПОВСЯКДЕННОСТІ В КУЛЬТУРНОМУ СТИЛІ «МОДЕРН» У ЄВРОПІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Упродовж останніх десятиліть інтерес до історії повсякденності різних епох незмінно зростає, що знаходить вияв у ґрунтовних історичних дослідженнях та численних виданнях популярного характеру. Проблема побуту і повсякденних потреб суспільства має певну історіографічну традицію: вона привертає увагу вітчизняних і зарубіжних дослідників. Наприкінці ХХ століття повсякденність стала об'єктом пильної уваги філософів, літераторів, істориків. Для останніх це пов'язане з підвищеним інтересом до цивілізаційного підходу історії. Слід констатувати справжній сплеск уваги дослідників до цієї теми останнім часом, про що наочно свідчить перевидання ряду робіт кінця ХІХ – початку ХХ століть і появи нових досліджень [8, с. 49].

Повсякденне життя дане людині як безпосередньо природне середовище її існування, з приводу якої не виникають питання, сумніви, яке, як правило, не створює для нього будь-яких проблем. Його очевидність – результат природної позиції людини, зануреної у повсякденне життя і взаємодіючи в цьому світі з іншими людьми.

Творчий потенціал людини використовується при виникненні проблемних ситуацій. Адже щоденно існує можливість несподіваного повороту подій, раптово прийнятих рішень, незапланованих дій. Це вимагає постійної напруги свідомості [7, с. 20].

Утверджувалась культура, витоки якої знаходилися в глибинах індивідуальної психології. Так, модерн допускає деформацію реальності або й взагалі відмовляється від очевидної дійсності, створюючи нову реальність, що базувалась на естетизації бруталного та ірраціонального.

З 1881р. в Брюсселі О. Маусом видавався журнал “Сучасне мистецтво” (“L’Art Moderne”). На його сторінках вперше з’явився термін “нове мистецтво” (“L’Art Nouveau”). У 1894 р. цей термін зробив програмним своїй творчості бельгійський живописець, а потім архітектор А. Ван де Велде. Цей видатний майстер проголосив знамените гасло “Назад до природи”, що став одним з основних девізів “нового стилю” [9, с. 85].

Поява теми повсякденності в історичних дослідженнях пов'язана із утвердженням нового розуміння історії, згідно з яким її хід визначається не лише політичними подіями, економічними законами, видатними особистостями, але і непримітним ходом повсякденних справ.

Хоча за тривалістю модерн проіснував недовго (всього 20-30 років), вплив його на той час, на всі види діяльності людини величезний [11, с. 396].

Культурно-історичний стиль модерн виник саме у той час, коли відбуваються бурхливі зміни в суспільстві, коли відбувається переосмислення поглядів європейця. Саме кінець XIX століття ототожнюється з декадансом, занепадом, духовним розладом, з втратою моральних критеріїв, розгубленістю інтелігенції внаслідок соціальних негараздів і суперечностей, що посилюються [1, с. 95].

Бурхливе зростання міст за рахунок сільського населення призводить до появи в містах масового споживача, який хоче оволодіти вищими досягненнями мистецтва, але в освітньому, духовному плані не готовий до цього. З'являється також потреба у зведенні будівель, архітектурних споруд у містах, що розраховані на обслуговування широкого кола споживачів: вокзали, банки, театри тощо [10, с. 261]. Доступність краси для загалу стає гаслом часу. Виникає “краса для бідних”, що несе в собі багато ознак великої краси стилю.

Складовою процесу формування стилю модерну, зокрема в Україні та інших країнах, був національний фактор – традиції народного декоративно-ужиткового мистецтва, визвольний рух, національна свідомість, ідеали та практика національно-культурного відродження [6, с. 265].

До кінця XIX-го – початку XX-го століття стиль модерн як напрям отримує міжнародне поширення. В Австрії стиль модерн отримує назву сецесіон. Від латинського слова *secessio* (відділення, догляд) утворюється австрійський варіант назви стилю модерн. Засновниками віденського сецесіону були живописець Г. Клімт і архітектор О. Вагнер (1898). Близька польська назва: сецесія (*Secesja*) [12, с. 59].

У Німеччині прихильники стилю модерн групувалися навколо журналу “*Jugend*”, за назвою якого німецький модерн став називатися *Jugend stil* (Молодий стиль). У Франції модерн отримав назву *Art nouveau* (Арт-нуво, дослівно “новий стиль”), тут ім'я своє стиль отримав за назвою магазину, який був відкритий у Парижі в 1895 році Самуелем Бінгом. Для оформлення магазину був запрошений ще тоді маловідомий бельгійський архітектор Анрі Ван де Вельде, який спроектував інтер'єр чотирьох торгових залів магазину в стилі модерну. Магазин не дав гарного прибутку Самуелю Бінгу і незабаром був закритий, але стиль модерн у Франції став називатися *Art nouveau*. Англійський стиль модерн відрізняється від загальноєвропейського більш стриманими формами. Загальні, консервативні, погляди англійського суспільства сприяли тому, що більше визнання англійський модерн отримав у континентальній Європі, ніж на батьківщині. У Росії стиль модерн найбільш яскраво проявився в архітектурі [13, с. 114-115].

У період модерну відбувалося стрімке переосмислення старих і відкриття нових художніх форм і прийомів, зближення і злиття різних видів і жанрів мистецтва, що надало поштовх до зміни оточуючого середовища, в тому числі помешкання, а також до зміни одягу. Модерн приніс в інтер'єр велику кількість всіляких витончених аксесуарів (вази химерної форми, бронзові статуетки, фотографії і картини в кованих рамках, фантазійні світильники, елегантна драпіровка стін, різні дрібнички із скла і металу) [14, с. 79].

У сфері одягу, модних смаків і тенденцій модерн також привніс кардинальні зміни. Стиль модерн з'явився в європейській моді наприкінці XIX століття, як

засіб проти химерних, важких і пишних нарядів. Модерн символізував відмову від усталених засад у суспільстві і символізував перехід до нової сучасної історії, до нових правил одягу. Пов'язано це було з підвищенням доходів і зміною способу життя, якого дотримувалися жителі тієї епохи. Раніше модно могли вдягатися лише забезпечені особи, але в новій ері дотримуватися модних тенденцій могли і прості жителі міст, через що одяг і втратив свою химерність і масивність, ставши більш зручними [4, с. 75].

Цей відхід від загальноновживаних норм характеризує стиль модерн, адже він привносив у повсякденність людини щось прекрасне, оточити її чимось незвичайним, несхожим з попередніми стилями, культурами. Людина поверталася назад до природи, відчувши себе в ній безпечно. Передові тенденції розвитку модерну в країнах Європи наприкінці XIX – на початку XX століть отримали вияв не лише в політиці і економіці, але і в таких повсякденних речах, як житло і одяг. Вони виявились настільки прогресивними, що досить швидко здобули всесвітнє визнання і набули концептуального характеру в наступних століттях.

Найбільше стиль модерн виявив себе в індивідуальному будівництві палаців, особняків і в типі приватного будинку, віддаючи перевагу асиметрії в обсязі будівель і в розташуванні віконних і дверних прорізів [2, с. 287].

Стиль модерн найбільш яскраво проявився в архітектурі приватних будинків – особняків, а також у будівництві ділових, промислових і торгових будівель – банків, бірж, вокзалів [3, с. 84]. З'явившись в умовах бурхливого розвитку індустріального суспільства, стиль модерн, з одного боку, характеризувався раціональними конструкціями: широко застосовувався залізобетон, скло, облицювальна кераміка, – з іншого боку, основною ознакою стилю є його декоративність [15, с. 249].

Сліди модерну можна знайти в усьому: від величезної громадської будівлі до дверної ручки, від монументальної мозаїки до витонченої вази на столі, від живописного полотна до ложки та виделки – все це носило на собі відбиток цього стилю, якщо за справу бралися художники, архітектори, дизайнери модерну. Їм було діло до всього. Для них не існувало нічого неможливого, що не змогли б вони за допомогою своєї невгамовної фантазії перетворити на витвір мистецтва [5, с. 226].

Розрив з попередніми художніми традиціями відбиває складний процес переходу від традиційного аграрного суспільства до модерного, індустріального.

Соціально суперечливий характер повсякденного життя в період існування модерну диктувався незрілістю рис нової суспільно-політичної та економічної організації суспільства, збереженням багатьох якостей і традицій минулого. Звідси – чудернацьке, іноді абсурдне нагромадження у повсякденному житті європейця наприкінці XIX – початку XX століття давно віджилих стереотипів і традицій поряд з абсолютно новаторською практикою у багатьох сферах життя та діяльності і поява феноменів (раціоналізм мислення і діяльності, критицизм, демократизм, благодійність тощо), що набуватимуть у наступні часи якостей, відомих як європейські цінності, які є невіддільними від уявлення про європейську людину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамович С. Д. Світова та українська культура [Текст]: навчальний посібник / С. Д. Абрамович, М. Д. Чікарькова. – Львів: Світ, 2004. – 368 с.
2. Алпатов М.В. Искусство: Книга для чтения. Живопись. Скульптура. Графика. Архитектура [Текст] / М. В. Алпатов, Н. Н. Ростовцев, М. Г. Неклюдова. – М.: Просвещение, 1969. – 763 с.
3. Антофійчук В. І. Культурологія: термінологічний словник [Текст]: навчальний посібник / В. І. Антофійчук. – 2-ге вид., випр. і допов. – Чернівці: Книги XXI, 2007. – 160 с.
4. Бокань В. Культурлогія [Текст]: навчальний посібник / В. Бокань. – К.: МАУП, 2000. – 136 с.
5. Бродель Ф. Хрестоматія нового обществоведения [Текст]: хрестоматія / Ф. Бродель, А. Чаянов, М. Вебер та ін. – М.: Научныйэксперт, 2014. – 760 с.
6. Горюнов В. С. Архитектура эпохи модерна [Текст]: учебник / В. С. Горюнов, М. П. Тубли. – М.: Стройиздат., 1992. – 360 с.
7. Гусева Л. Опанування напрямів сучасного мистецтва [Текст] / Л. Гусева // Мистецтво та освіта. – 1998. – № 4. – С.20–44.
8. Дизайн в стилі модерн [Текст] / Под ред. Т. Хлебнова. – М.: Арт-Родник, 2010. – 96 с.
9. Історія світової культури. Культурні регіони [Текст]: навчальний посібник / Керівник авт. колективу Л. Т. Левчук. – 2-ге вид., стереотип. – К.: Либідь, 1997. – 448 с.
10. Козьяков М. И. История. Культура. Повседневность. Западная Европа: от античности до XX века [Текст] / М. И. Козьяков. – М.: Изд-во “Весь Мир”, 2002. – 360 с.
11. Ленъ Жан-Мишель. Стилль модерн [Текст] / Ж.-М. Ленъ / Пер. О. Иванова, Б. Павлов, Е. Скиперская. – М.: Арт-Родник, 2010. – 620 с.
12. Миропольська Н. Є. Художня культура Європи [Текст]: навч. посіб. / Н. Є. Миропольська, Е. В. Белкіна. – Х.: Ранок, 2010. – 192 с.
13. Харди У. Путеводитель по стилю арт-нуво [Текст] / У. Харди. – М.: Радуга, 2008. – 358 с.
14. Цибій І. Декілька слів про модерн [Текст]: навч. посіб. / І. Цибій. – К.: Либідь, 1999. – 286 с.
15. Шологінов Б. Карнавал і містерія: роздуми про історичні долі двох метафор європейського мистецтва [Текст] / Б. Шологінов // Всесвіт. – 2011. – № 3. – С. 249-255.

*Анастасія Гаврилюк, учениця 11 класу
Кам'янець-Подільського ліцею*

*Науковий керівник: Сергій Антонович Сидорук,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України*

ЕТНОДЕМОГРАФІЧНІ ЗМІНИ В СТРУКТУРІ НАСЕЛЕННЯ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ XVIII – У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

Наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. змінився не тільки політичний статус Правобережної України, включеного у державний простір Росії, але і його етносоціальне та демографічне обличчя. Події 90-х рр. XVIII ст. і приєднання Правобережжя до Росії внесли помітні зміни в існуючу структуру етносоціальних відносин. Інкorporація була неможлива без розв'язання демографічної проблеми. Перешкодою на цьому шляху стала соціально-

демографічна структура суспільства, де абсолютну більшість населення склали українські селяни та міщани. Відтак російська адміністрація доклала максимум зусиль спрямованих на зміну етнодемографічної ситуації в краї.

Ці процеси віднайшли своє відображення в наукових працях дослідників різного часу. Підґрунтя для вивчення даного питання заклали ще дореволюційні дослідники, котрі опублікували низку видань тематично-спеціалізованого й регіонального характеру. Суспільний інтерес до тогочасних проблем етнічних меншин зумовлений діяльністю низки історико-географічних, статистичних товариств, а також комісій, створених при місцевих інституціях влади. Цінний фактичний та статистичний матеріал зібрали дослідники радянського часу С. Брук [4], В. Кабузан [4; 5], А. Перковський [8]. Нового рівня осмислення проблематики досягнуто у роки незалежності України. До проблеми етносоціальних процесів на теренах Правобережжя у своїх дослідженнях зверталися М. Бармак [1; 2], В. Наулко [7], А. Філінюк [10-12], Н. Щербак [13], А. Богуцька [3], О. Кузема [6], Ю. Поліщук [9].

За даними В. Кабузана, загальна чисельність мешканців Правобережної України в 1795 р. становила 1737609 осіб чол. статі, у 1811 р. відповідно – 1762196, а станом на 1815 р. – 1957045 ревізьких душ [5, с. 23]. Фактичний приріст населення упродовж перших 15 років склав лише 1,4 %, а щорічний не перевищував 0,09 %.

У наступні п'ятнадцять років темпи приросту мешканців Київської та Волинської губерній суттєвих змін не зазнали, тоді як у Подільській він склав аж 30,9 % і перевищив попередній показник більш ніж у 9 разів [3, с. 7].

Серед населення Правобережжя у цей період найбільшою була чисельність і питома вага селян. В 1795 р. вони склали понад 84,8 %, в тому числі поміщицьких – 72,2 %, 12,6 % – непоміщицьких селян, 10,29 % – державних селян і 2,3 % інших селян. Кількісні зміни у селянському середовищі були неоднаковими як по роках, так і по кожній із губерній. Наприклад, між 1794 і 1803 рр. чисельність поміщицьких селян зросла у Київській губернії і зменшилась на Волині та Поділлі [3, с. 8].

Починаючи з кінця XVIII ст., темпи зростання чисельності державних селян почали випереджувати приріст поміщицьких хліборобів, хоча їх кількість і частка в загальній масі селянства й далі залишалася незначною. Вагомою причиною збільшення державних селян було переведення монастирських підданих і рядового козацтва на становище державних. Можливо й те, що ця категорія селян поповнювалася і за рахунок частини збіднілої шляхти, котра втратила усілякі надії на отримання дворянського статусу і за своїм матеріальним становищем особливо не відрізнялися від селян, бо чимало з них займалося сільськогосподарським виробництвом.

Отже, з 1793 р. у Правобережній Україні відбувався складний і водночас суперечливий процес закріпачення населення, що позначилося не лише на станових, а й на демографічних змінах. Водночас посилилась тенденція до кількісних і якісних змін серед міщан, станові права яких поступово зміцнювалися. Зазначимо, що міщанами нерідко ставали селяни при перетворенні сіл у міста [6, с. 57].

Наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. в Правобережній Україні

мало тенденцію до зростання міське населення. Кількість міських мешканців Київської губернії у 1811 р. складала 64,3 тис. осіб, в 1825 р. – 73,8 тис., 1840 – 125,5 тис., а у 1858 р. – 203,6 тис. порівняно із 1811 р. вона зросла у 3,16 рази й становила 10,5% від всього населення губернії [6, с. 54]. І це при тому, що частка міщан в загальній чисельності населення Київщини у 1842 р. не перевищувала 7,2%. Дещо меншою була чисельність жителів міст і містечок Подільської губернії. Зокрема, із 43,6 тис. осіб у 1811р. їх населення збільшилося до 120,8 тис. у 1858 р. або у 2,8 рази і становило 6,9% від всього населення губернії. Міське населення Волинської губернії за цей же період збільшилося в два рази і його частка на кінець 50-х років досягла 7,2% мешканців краю [6, с. 55]. Із висловленого очевидно, що при загальній тенденції до зростання чисельність міщан Київщини, Поділля, Волині збільшувалася нерівномірно. З іншого боку, за цим показником, губернії Правобережжя в цілому випереджали середній показник приросту міського населення Росії.

Якісні зміни у промисловості і торгівлі міст та містечок краю вимагали додаткових робочих рук, а отже вели до збільшення кількості міщан. Зростання міського населення пояснюється й політикою царизму щодо заохочення євреїв і інших іноземців займатися торгівлею та ремеслом й оселятися головним чином у містах та містечках Правобережжя. Своєрідним стимулом для цього була заборона імператриці Катерини II в'їжджати євреям на територію власне історичної Росії й надання дозволу поселятися на заході імперії, в межах відомої "смуги осілості". Тривалий час після приєднання регіону до Росії євреї користувалися правом оренди ділчичних маєтків з повним розпорядженням їхніми селянами. Ще більше можливостей створило запровадження «Положення про устрій євреїв» від 1804 р., за яким представники цього етносу отримали право на включення до стану купецтва та міщанства [6, с. 54]. Новим стимулом для євреїв у міста Правобережних губерній став імперський дозвіл від 1807 р. займатися будь-якими ремеслами. На початку XIX ст. євреї були звільнені ще й від рекрутської повинності. Позитивну роль у зростанні чисельності міщан відіграли пільги, надані урядом Росії переселенцям у Правобережжя переважно з центральних губерній Росії. Підкреслимо, що з поділами Речі Посполитої міграційні процеси були зведені в ранг державної політики та заселення росіянами краю стало носити організований і цілеспрямований характер. На відміну від попередніх періодів більшість новоприбулих росіян оселялися в містах, поступово витісняючи поляків з адміністративних посад, а українців – у передмістя. Українське населення міст та містечок, зайняте в основному землеробством, упродовж досліджуваного періоду витіснялося на окраїни.

Поряд із якісними змінами, що намітилися у промисловому та торговельному розвитку міст і містечок наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст., село Правобережжя продовжувало залишатися під тягарем кріпосницького гноблення. Ця обставина фактично унеможлиблювала поповнення міст вихідцями із села. Як і в першому десятилітті XIX ст., в середині 50-х рр. найменша кількість жителів із сільських станів була саме в містах Правобережної України (в Київській губернії на 225,8 тис. міських жителів селян було 10,9 тис. осіб, у Волинській на 123 тис. – 6,2 тис. і в Подільській на 125,7 тис. – 1,5 тис.) [12, с. 388].

Аналізуючи джерела поповнення міського та містечкового населення

Правобережної України, нескладно зробити висновок, що його кількість зростала не за рахунок корінних мешканців краю, а переважно шляхом поповнення вихідцями з Росії та іноземцями. Найважче узагальнити матеріали про національну приналежність мешканців міст і містечок Правобережної України. Серед усієї людності Правобережжя, в тому числі й мешканців міст і містечок, чисельність євреїв, порівняно із представниками інших національностей, визначити значно простіше, оскільки в матеріалах ревізій є конкретні посилання на їх етнічну приналежність. За даними V ревізії (1795 р.) у Волинській губернії євреї склали 3,6% населення, в Подільській – 3,8%, Київській – 3,4% [5, с. 222]. Але вже у наступних десятиріччях відбулося значне його зростання у цих населених пунктах. Стимулом для цього, очевидно, було надання від 31 січня 1833 р. дозволу євреям жити у раніше заборонених містах (наприклад, у Кам'янець-Подільському) і купувати там власність тощо.

Наприкінці XVIII ст. у Правобережній Україні більшість правлячої поміщицько-магнатської верхівки, католицьких священнослужителів і службовців становили поляки, меншою мірою вони були представлені у складі міщан, селян, чиншової шляхти. На 1795 р. поляки склали 7,8% населення Правобережжя, в тому числі 9% населення Поділля, 7% – Волині, 7,3% – Київщини. На початок XIX ст. поляки у містах та містечках займали провідні позиції у політичному та економічному і особливо у духовно-культурному житті регіону. З метою створення для себе необхідної соціальної бази уряд зрівняв у правах місцевих поміщиків із російськими дворянами. Після поразки польського повстання 30-х рр. XIX ст. унаслідок вжитих відповідних адміністративних заходів з боку російського уряду щодо поляків (конфіскація маєтків, ліквідація багатьох польських шкіл тощо), у 30-40-х рр. у Правобережжі вони значною мірою втратили панівні позиції. Водночас зменшилася їх чисельність. Якщо у 90-х рр. XVIII ст. частка поляків у складі мешканців Правобережжя становила 10%, то на початку XIX ст. – лише 6%. На 1830 р. частка іноземців у Волинській губернії складала 3,3%, в Київській – 5,7% та у Подільській – 24%. [6, с. 58].

Цілком зрозуміло, що невеликі за чисельністю етноси не мали суттєвого впливу на етносоціальну ситуацію у містах та містечках регіону, на відміну від росіян. Сам розвиток міст у політичному плані підпорядковувався ідеї перетворення прибулих росіян у панівну частину населення. За результатами IV ревізії росіяни у Правобережжі склали всього 0,01% населення (300 осіб), в 1795 р. (V ревізія) їх кількість зросла до 3900 осіб (0,3%), тобто в 13 разів. Під кінець 50-х років частка росіян досягла вже до 0,8% (148000), або виросла майже в 3,8 рази [6, с. 59]. Велика частина новоприбулих росіян була зайнята, головним чином, у адміністративно-управлінській і військовій сферах.

Одночасно, із зростанням кількості міщан, у структурі мешканців міст все менше залишалося українського населення, оскільки провідні позиції тут все більше стали займати міщани і купці – вихідці із Росії, євреї, представники інших національностей.

Етнодемографічні та, частково, соціально-станові зміни, що відбулися впродовж досліджуваного періоду в структурі суспільства Правобережної України, на фоні непорушності феодально-кріпосницьких засад управління державою, свідчать лише про зміну формату колоніального статусу краю.

Український етнос “реагував” на нові порядки лише зміною кількісних демографічних показників у середовищі залежного населення державної та приватної форм власності. Українці і далі залишалися безправними виробниками матеріальних благ для панівних станів. До середини ХІХ ст. українці, в основній своїй масі, були зайняті в аграрному виробництві. Усі ж інші питання вирішувалися представниками інших етносів і в першу чергу російського.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Бармак М. В. Законодавче регулювання переходу шляхти Правобережної України у російське дворянство (кінець ХVІІІ – перша половина ХІХ ст.) / Микола Бармак // Наукові записки: збірник. – К. : ПіЕНД, 2005. – С. 246-259. (Сер. “Політологія і етнологія”) : випуск 28. – 385 с.
2. Бармак М. В. Формування владних інституцій Російської імперії на Правобережній Україні (кінець ХVІІІ – перша половина ХІХ ст.) / М. В. Бармак. – Тернопіль: Видавництво “Астон”, 2007. – 512 с.
3. Богуцька А. Зміни у соціально-демографічній сфері Правобережної України наприкінці ХVІІІ – першій половині ХІХ ст. / А. Богуцька // Україна в контексті Європейської історії: матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – С. 7-13.
4. Брук С. И. Численность и расселение украинского этноса в ХVІІІ – ХХ в. / С. И. Брук, В. М. Кабузан // Советская этнография. – 1981. – № 5. – С. 15 – 31.
5. Кабузан В. М. Украинцы в мире: динамика численности и расселения. 20-е годы ХVІІІ-1989 год: формирование этнических и политических границ украинского этноса / В. М. Кабузан; Ин-т рос. истории РАН. – М.: Наука, 2006. – 658 с.
6. Кузема О. Л. Чисельність й етносоціальний склад населення міст і містечок Правобережної України наприкінці ХVІІІ- в першій половині ХІХ ст. / О. Л. Кузема // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2008. – Вип. 1. – С. 54-60.
7. Наулко В. И. Численность и территориальное расселение украинцев в ХVІІІ – ХХ вв. / В. И. Наулко // Украинцы. – М. : Наука, 2000. – С. 71-80.
8. Перковський А. Л. Етнічна і соціальна структура населення Правобережної України у ХVІІІ ст. / А. Л. Перковський // Історичні джерела та їх використання. – К. : Наукова думка, 1969. – 447 с.
9. Поліщук Ю. Німці Волині в кінці ХVІІІ – на початку ХХ століття: політико-правовий аспект : монографія / Ю. Поліщук, О. Суліменко – Житомир : Волинь, 2004. – 165 с.
10. Філінюк А.Г. Міжнародні відносини в Правобережній Україні на межі ХVІІІ-ХІХ ст. у контексті політичних і соціально-станових чинників / А.Г. Філінюк // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2010. – Т.20: На пошану професора І.В. Рибачка. – С. 158-171.
11. Філінюк А. Г. Українсько-російські етнополітичні відносини у Правобережній Україні на рубежі ХVІІІ – ХІХ ст. / А. Г. Філінюк // Наук. праці Кам.-Под. держ. пед. у-ту: іст. науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2001. – Т 6 (8). – С. 121-142.
12. Філінюк А. Г. Правобережна Україна наприкінці ХVІІІ – на початку ХІХ століття: тенденції розвитку і соціальні трансформації: монографія / А. Г. Філінюк. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – 728 с.
13. Щербак Н. О. Національне питання в політиці царизму у Правобережній Україні (кінець ХVІІІ – початок ХІХ століття) / Надія Олександрівна Щербак: монографія – К. : “Ризографіка”, 2005. – 616 с.

*Науковий керівник: Леся Олександрівна Гринюк,
магістр історії, учитель історії
Кам'янець-Подільського ліцею
з посиленою військово-фізичною підготовкою
Хмельницького області*

ПОДІЛЬСЬКЕ КНЯЗІВСТВО ДОБИ КОРІАТОВИЧІВ. ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

Майже півстолітнє правління на Поділлі князів Коріатовичів залишило настільки помітний слід у джерелах, що й до сьогодні є предметом досліджень, навіть коли йдеться про вже давно відомі та опрацьовані матеріали. Дискусії тривають навколо кількох основних питань, насамперед щодо початку правління онуків Гедиміна на Поділлі, а також формування території та засад самостійності Подільського князівства.

Перша згадка про Поділля (Podolia) у нарративних джерелах зустрічається під 1331 роком у хроніці Мацея Стрийковського (1583 р.) [19, с. 160] та в описі Станіслава Сарницького [8, с. 120]. Термін «Поділля» у «Хроніці Литовській та Жмойтській» [20] ужито при описі подій 1332 року. Однак правдивість такого датування викликає певні сумніви, оскільки названі нарративні джерела створювались у ХVІ ст. Переконаливіше виглядає дата під 1352 роком, яку використано у творі польського хроніста Яна Длугоша (Podolia) [2, с. 64]. Водночас, на думку сучасних дослідників, головними доказами щодо першості топоніму Поділля можуть слугувати не відомості хронік, а правові документи 60-х років ХІV ст. Так, терміни «podolskie» чи «Podolskieyziemie» вперше зустрічаються в актах під 1366 та 1374 рр. [7, с. 10].

Подільська земля (Велике Поділля) як історико-географічна область сформувалася, на думку М. Грушевського [5, с. 26], у складі Золотоординської держави, ще впродовж останньої третини ХІV ст. На початку ХІV ст. Велике Поділля втратило свої позиції на сході від Дніпра. У 1362 р. в результаті успішної антиординської кампанії Великого князівства Литовського і Мамаєвої орди Велике Поділля і значна частина Південної Русі приєднані до Литви. Саме середина ХІV ст. для Подільської землі стала переломним моментом у політичному відношенні. За інформацією Яна Длугоша [2, с. 71], Подільський край, який перебував під контролем Золотої Орди, став ареною боротьби між Польщею, Великим князівством Литовським та Угорським королівством. У ході цієї боротьби поступово окреслились кордони Подільської історичної області. Переможцем у воєнно-політичному протистоянні за право володіти подільськими землями вийшло Велике князівство Литовське. За літописною повістю «Про Поділля» [4, с. 124], це сталося, коли князь Ольгерд Гедимінович розгромив у битві на Синіх Водах трьох татарських ханів – Хаджібея, Кутлубуга і Дмитра. До цієї звістки польський історик М. Стрийковський додав, що Ольгерд призначив управляти краєм чотирьох братів, князів Коріатовичів [21, с. 4]. Відтак, історія

Подільського краю майже до кінця XIV ст. пов'язалася із діяльністю цих князів, онуків Гедиміна (1316-1341 рр.) «короля Литви і багатьох руських» [4, с. 128]. Коріатовичі правили Поділлям до 1394 року.

Майже півстолітнє правління на Поділлі князів Коріатовичів залишило настільки помітний слід у джерелах, що й до сьогодні є предметом досліджень, навіть коли йдеться про вже давно відомі та опрацьовані матеріали. Дискусії тривають навколо кількох основних питань, насамперед щодо початку правління онуків Гедиміна на Поділлі. Деякі дослідники пов'язували це з походом Ольгерда проти татар та битвою на Синіх Водах. Йдеться не так про її місце, як про датування – чи то початок 1350-х рр., 1362 р. або ж 1397-1398 рр. Останніми, хто писав про ці події, були Ф. Шабульдо [21, 22, 23] та Я. Куртика [11]. Якщо другий датує прихід Коріатовичів на Поділля приблизно 1349 роком, то першого цікавить не стільки рік появи тут нових володарів (він називає 1362 р., тобто усталену дату походу Ольгерда), а, власне, статус території, за яку точилася боротьба. Мова йде про так званий кондомініум, тобто спільне татарсько-литовське або татарсько-польське володіння подільськими землями. Вочевидь, ані татари, ані нові господарі, князі Коріатовичі, не мали у своєму розпорядженні достатньо сил та ресурсів, щоби повністю контролювати Велике Поділля [23, с. 5].

Коріатовичі – впливовий князівський рід Великого князівства Литовського в першій половині XIV – на початку XV ст., гілка династії Гедиміновичів. Засновником роду був Михайло-Коріат Гедимінович (приблизно між 1358 р. і 1362 р.), удільний князь у Новгородку Литовському, відомий як учасник литовсько-польської боротьби за Галицьку землю і Волинь [18, с. 8]. Щодо кількості синів Михайла-Коріата висловлювалися різні версії. Польські історики, дослідивши цей рід, дійшли висновку, що він мав 7 синів і одну доньку – Анастасію, видану заміж близько 1370 року за молдавського господаря Романа I [7, с. 10]. За доби Коріатовичів – Юрія, Олександра, Федора та Костянтина окреслюється територія підвладного їм Великого Поділля, що включала в себе колишнє Галицьке Пониззя, всю Прославію (Брацлавщину), частину Південної Київщини, Болохівської і Галицької земель. У руках правлячих князів з роду Коріата зосереджувалася вся повнота законодавчої, виконавчої та судової влади над населенням краю. Постійної резиденції вони не мали, проте наявні документи свідчать на користь можливої столиці у м. Смотрич, потім у Кам'янці. З 70-х років XIV ст. письмові джерела згадують про існування на Поділлі інституту старост як намісників князя на місцях. Є звістки, що спершу всією територією управляв один староста, котрому підкорялись воеводи. Згодом призначені Коріатовичами старости перебували у трьох повітових містах-замках: Кам'янці, Смотричі та Червонограді. У їхніх руках сконцентровувалась не лише судово-адміністративна, а й військова влада [3, с. 48].

У XIV ст. Смотрич був першою столицею Подільського князівства. Це князівство заснували на українських землях у другій половині XIV ст. литовські князі Коріатовичі [12, с. 46]. Кам'янець з початку 70-х років XIV ст. був столицею Подільської землі при Коріатовичах і відігравав роль оборонного, торговельного та політичного центру Подільського князівства [3, с. 64]. Умовна дата заснування Скали – 1210 р. Литовські літописи суперечать цьому і вказують, що за одними даними столицею князя Федора Коріатовича був Смотрич, а за

іншими – місцем постійного перебування та його резиденцією була Скала. Ймовірно, кам'яна фортеця у Скалі була збудована за часів Федора Коріатовича. У 1393 р. Вітовт відібрав у Федора Коріатовича Поділля і Скала разом з Кам'янцем була продана Ягайлові. Федір змушений був утікати до свого племінника короля Угорщини Жигмонда (Сигізмунда) і шукати в нього військової підтримки в боротьбі з Вітовтом [12, с.46]. Коли виникло місто Червоноград, достеменно невідомо. За свідченнями історичних джерел, місто-замок Червоноград було у володінні князів Коріатовичів до кінця XIV ст. і відіграло роль повітового міста Подільського князівства [10, с. 145].

У зовнішній політиці князі Коріатовичі намагалися проводити незалежну від литовського великого князя політику, формуючи добросусідські відносини з Угорщиною, Польщею, Молдавським князівством тощо. Для посилення своєї влади в місті й у князівстві Коріатовичі вміло підпорядковували собі місцеву знать, яку щедро наділяли землею [12, с. 47]. За часів князювання Коріатовичів на Поділля почав проникати католицизм. Так, у 1370 році в Кам'янці почав функціонувати домініканський чернечий орден, був заснований і монастир, а незабаром францисканці заснували також у місті монастир. Римський папа у 1378 році видав князю Олександрю Коріатовичу буллу на заснування в Кам'янці католицької єпископії [7, с. 86]. Поділля підпорядковувалося Великому князівству Литовському до 1430 року (тимчасово, впродовж 1404-1410 рр. – Короні Польській). У 1434 році Кам'янець остаточно перейшов під владу польського короля, був наділений функціями головного міста Подільського воєводства [7, с. 106].

Проводячи відносно самостійну як внутрішню, так і зовнішню політику, Коріатовичі тим самим не тільки зміцнювали своє становище у краї, а й поступово виходили з-під верховної влади великого князя литовського. На думку дослідників, для остаточного відокремлення їм завадили, по-перше, малий резерв внутрішніх ресурсів Поділля, і, по-друге, політична слабкість, яка характеризувалася існуванням інституту спільного управління краєм. Не останню роль відігравав також зовнішньополітичний фактор, особливо постійна загроза від ординців. Все це спричинило такі події:

- 1) загострення стосунків із Польською Короною та Великим князівством Литовським, що, врешті, призвело до воєнного протистояння;
- 2) поразку Коріатовичів.

Унаслідок воєнних дій, здійснених польськими і литовськими військами під командуванням короля Ягайла і його намісника у Литві Вітовта восени 1394 р., владу Коріатовичів на Поділлі було скасовано. Останній подільський князь Федір утік на Закарпатську Україну, де управляв Мукачівською округою під владою угорського короля. Західну частину Подільської землі було приєднано до Польського королівства, а Східне Поділля залишилося під владою великого князя литовського Вітовта (1392-1430 рр.) [12, с. 46].

У другій половині XIV ст. за правління братів Коріатовичів – Юрія, Олександра, Федора та Костянтина Поділля перетворилося із невеликого територіального утворення Великого князівства Литовського на самостійне князівство із суверенною внутрішньою і зовнішньою політикою. У цей час важливими політичними, адміністративними, торговельними центрами краю

стають Смотрич і Кам'янець. Важливим свідченням самостійності князівства було карбування за правління Костянтина у 1380–1391 рр. срібного «подільського полугрошика», що дорівнював близько половини празького гроша, а за правління Федора Коріатовича у 1388–1394 рр. – срібного денарія із зображенням особистого княжого знаку останнього – подвійного хреста із розсіченими кінцями, який проростає із фігури, схожої на літеру «М» [16, с. 11]. Чисельні знахідки на Поділлі празьких грошів та їх іноземних і місцевих фракцій свідчать про інтенсивний розвиток міст, ремесел, торгівлі, грошового обігу, міжнародних зв'язків у досліджуваній період [13, с. 109].

Цій проблемі свої наукові розвідки присвятили сучасні українські нумізмати: Р. Савов, О. Погорілець [14, 15], М. Котляр, Г.Козубовський [9], Р. Шуст [24], О. Бакалець [1], Н. Дорофієва, З. Комаринська [6]. Разом із тим, у даній тематиці є чимало не дослідженого.

У 2012 р. на Хмельниччині поблизу містечка Смотрич на орному полі виявлено скарб із 916 срібних монет XIV ст., який містив 737 галицько-руських грошиків, 128 празьких грошів, 35 півгрошів Подільського князівства Костянтина Коріатовича (1380-1391 рр.), 6 молдавських грошів, 5 угорських денаріїв, 3 джучидські дирхеми, 1 монета київського наслідування дирхемам Джанібєка, 1 монета Новгород-Сіверського наслідування Корибута джучидським дирхемам [1, с. 221]. У комплексі були 2 срібні гривні човникоподібної форми, вагою приблизно 200-206 г. Ці знахідки є відгомінном «безмонетного періоду» XII-XIII ст. Монети Подільського князівства, карбовані князем Костянтином Коріатовичем (1380-1388/1391 рр.) у Смотричі і Кам'янці-Подільському, виявлені на Поділлі, Черкащині, Київщині, Угорщині. Вони в народі отримали назву «подольський полугрошик» і перебували у грошовому обігу в першій половині 80-х років XIV ст. На лицьовому боці монети відкарбований герб князів Коріатовичів – Св. Юрій-Змієборець. Написи на монетах Костянтина виконані латиною в готичному стилі з іменем правителя і його титулами: «[M]ONET[A]* CONSTA(N)(TIN[I] (Монета Костянтина)» На зворотному боці подільських монет викарбований герб угорських королів з династії Анжу та круговий напис: «+D(UCIS) H(EREDIS ET) DOMI[N]I*DE SMOTRIC (князя, дідача та господаря Смотрича (Поділля)».

Монети виготовлені із срібла, вагою 0,72 – 1.01 г, діаметром 1,76 – 1,85 см [13, с. 110].

Усі монети Костянтина, обставини знаходження яких відомі, знайдені як поодинокі. Нумізматиці відомо немало прикладів, коли поширена та масова у свій час монета, при певних історичних обставинах, могла майже не випадати в скарби і тому є рідкісною сьогодні. Наприклад, це стосується колись поширених, що відомо з документів, а тепер рідкісних мідних монет Молдови початку XV ст. [9, с. 61]. Виявлення існування декількох типів монет Костянтина свідчить про достатньо тривале їхнє карбування. Також монети Подільського князівства зафіксовані в джерелах початку XV ст., відомих під назвою «подольські полугрошки» [15, с. 28].

Хоча монети скарбу розійшлися серед колекціонерів, однак завдяки зусиллям Хмельницького нумізмата, дослідника грошового обігу України Р.Савова, вдалося зібрати достатню інформацію відносно його якісного та кількісного складу [16, с. 8]. Смотрицький комплекс, на думку дослідника, був

захований не раніше середини 80-х років XIV ст. Цю думку підтверджує відсутність у скарбі популярних на Поділлі галицько-руських грошків Владислава Ягайла I (1386-1434 рр.), карбування яких розпочалося лише у Львові в 1387-1389 рр. Наймолодшими монетами скарбу є: півгроші Подільського князя Костянтина Коріатовича, молдовські гроші Петру Мушата, дирхеми Тохтамиша та угорські денарії Марії Угорської. Найстарішою монетою скарбу є празькі гроші Яна Люксембурзького (1310-1346 рр.). Період накопичення грошей Смотрицького скарбу становить близько 45-50 років. Можна погодитися із Р. Савовим про віднесення його до короткочасного накопичення [16, с. 9].

Скарб з-під Смотрича є унікальний за своїм складом. Наявність у ньому 35 екземплярів срібних «подільських полугрошків» Костянтина Каріатовича, карбованих різними штемпелями, котрі втричі переважають усі попередні знахідки цієї монети на території України і за кордоном, свідчать про великі їх емісії [14, с. 28].

Крім того, дрібна монета європейського типу була виявлена у великому скарбі кінця XIV ст. монет київського князя Володимира Ольгердовича (1363-1394 рр.), знайденого у 1911 р. у Сосниці. Монета має на одному боці знак складної форми у вигляді літери «М», з середини якої проростає подвійний хрест з розсіченими кінцями. Непевна атрибуція цієї монети князя Федора Коріатовича [16, с. 9] ґрунтувалась на схожості цього зображення до штрихового знаку з двосторонньої печатки Федора від грамоти 1403 р. Саме на аверсі монети Федора можна бачити корону, за формою подібної до корони, розміщеної на монеті Костянтина. Проте спроби авторів визначити для порівняння її точні розміри по зображенням з публікацій були незадовільні. Під короною монети Федора деякі дослідники вбачали людську голову [17, с. 62], інші – рослину [13, с. 110]. Також вважалось, що там зображено дві готичні літери, по одній версії «С» та «О» [17, с. 64], по іншій «d» та «P» [9, с. 62]. Вочевидь, що ця невизначеність з розмірами корони та трактуванням зображення аверсу вимагала подальшого вивчення монети Федора. Прискіпливе обстеження аверсу монети бінокулярним мікроскопом не залишило ніяких сумнівів щодо вірності версії про розміщення під короною двох латинських літер у готичному стилі «С» та «О» [16, с. 10]. Крапка, яку можна бачити між цими літерами, є наслідком розмітки штемпеля циркулем. Такі центральні крапки теж зустрічаються на монетах Костянтина. Під літерами спостерігається елемент декору в вигляді трьох кілець, який також часто зустрічається на монетах того часу, наприклад, на польських пів грошах Казимира III (1333-1370 рр.), угорських монетах та львівських «руських грошиках» [14, с. 31]. Що означають розташовані під короною літери «С» та «О» – це ініціали монетного сеньйора чи якась інша аббревіатура? На жаль, очевидної та простої інтерпретації цього скорочення немає. Комбінації літер «ОС», «ОD», «DО» могли би виникнути при помилковому нанесенні пунсонами напису на штемпель. Отже, питання розкриття аббревіатури на монеті Федора залишається відкритим [24, с. 75].

Отже, за часів правління братів Коріатовичів Подільське князівство перетворилося із невеликого територіального утворення Великого князівства Литовського на самостійне князівство із суверенною внутрішньою і зовнішньою політикою, а існування в грошовому обігу подільського півгроша стало виявом

незалежності Подільського князівства від Литовського центру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Бакалець О.А. Скарб срібних середньовічних монет XIII – XV ст. із Городецького району Хмельницької області / О. Бакалець // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Козацька доба в історії Поділля та Південно-Східної Волині», присвяченої 365-річчю Пилявецької битви / Ред. кол. Баженов Л. В. – Хмельницький, 2013.- С. 221-227.
2. Бестужев-Рюмин К.Н. Русские известия Длугоша до 1386 г. (по изданию 1711 г.) / К. Бестужев-Рюмин // О составе русских летописей до конца XIV в. Приложения. – СПб., 1868. – С. 64- 378.
3. Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.) / Л. Войтович. – Львів, 2000. – 649 с.
4. Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. / Л. Войтович. – Львів, 1996. – 255 с.
5. Грушевський М. Історія України-Руси / М. Грушевський. – Т.4. – К.: Наукова думка, 1993. – 544 с.
6. Дорофієва Н. В., Комаринська З. М. З історії грошей України / Н.Дорофієва. – Київ-Львів, 2000. – 165 с.
7. Завальнюк О.М., Комарницький О.Б. Кам'янець-Подільський: Історико-популярний нарис / О. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2001. – 120 с.
8. Землі Червоної Русі в С.Сарницького «Описі давньої та нової Польщі» (1585) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. XI. – Дрогобич, 2008. – С.117-128.
9. Козубовський Г. А. Про один платіж кінця XIV ст. / Г. Козубовський // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Вип. 33. – Переяслав-Хмельницький, 2013. – С. 61-63.
10. Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть / О.Купчинський. – Л., 2004. – 1282 с.
11. Kurtyka J. Podole pomiędzy Polską i Litwą w XIV i 1 połowie XV wieku // Kamieniec Podolski. Studia z dziejów miasta i regionu / Pod red. F.Kiryka. – Kraków, 2000. – Т.І. – S.9–59.
12. Михайловський В. Правління Коріатовичів на Поділлі (1340-ві – 1394 pp.): соціальна структура князівського оточення // Український історичний журнал. – 2009. – № 5 (488) (вер.-жовт.). – С. 44-47.
13. Погорелец О. Г., Савов Р. В. Монеты подольского князя Константина Кориатовича (вторая половина XIV в.) // Тезисы докладов и сообщений XIII Всероссийской нумизматической конференции. – Москва, 2005. – С. 109-110.
14. Погорілець О. Г. Подільський півгрошик карбований на Поділлі // Нумізматика і фалеристика. – 2006. – №2. – С. 28-31.
15. Погорілець О., Савов Р. Про нові знахідки монет Подільського князівств // Нумізматика і фалеристика. – 2007.– № 4. – С. 28–31.
16. Савов Р. В. Монети Подільського князівства XIV ст. / Р. Савов. – Хмельницький, 2009. – 13 с.
17. Савов Р. В. Скарб монет XIV ст. з-під Смотрича // Львівські нумізматичні записки. – Ч. 8. – 2003. – С. 62-70.
18. Сецинский Е. Город Каменец-Подольский. Историческое описание / Е. Сецинский – К.: Тип. С. В. Кульженко, 1895. – 250 с.
19. Толочко О. Український переклад «Хроніки...» Мацея Стрийковського з колекції О. Лазаревського та історіографічні пам'ятки XVII століття (Український хронограф і «Синопис») / Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том ССXXX. – Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – Львів, 1996. – С. 158-181.
20. Хроніка Литовська та Жмойтська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/psrl3235/lytov02.htm>
21. Шабульдо Ф. Битва біля Синіх Вод 1362р.: маловідомі та неznані аспекти // Український

- історичний журнал. – 1996. – №2. – С.3-15.
22. Шабульдо Ф. Кондомініум в українських землях XIV століття // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Л., 2006. – 678 с.
23. Шабульдо Ф. Синьоводська проблема: можливий спосіб її розв'язання / Ф. Шабульдо. – К., 1998. – 84 с.
24. Шуст Р.М. Нумізматики. Історія грошового обігу та монетної справи в Україні. Навчальний посібник / Р. Шуст. – К., 2007. – 375 с.

*Вікторія Єкімова, учениця 11 класу
Кам'янець-Подільського навчально-виховного комплексу №8
в складі гімназії та загальноосвітньої школи
I-III ступенів з українською та російською мовами навчання*

*Науковий керівник: Тетяна Борисівна Шевченко,
вчитель історії та правознавства вищої кваліфікаційної категорії,
вчитель-методист Кам'янець-Подільського навчально-виховного
комплексу №8 в складі гімназії та загальноосвітньої школи I-III ступенів з
українською та російською мовами навчання*

НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ ТА ЇЇ РОЛЬ В ПРОЦЕСІ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

За своєю природою людина є істотою соціальною, вона не може повноцінно існувати поза суспільством. А суспільство не є однорідною множиною своїх членів, воно досить складно внутрішньо структуроване. Можна виокремити різні виміри цієї структурованості – гендерний, етнічний, економічний, релігійний, соціально-політичний, фаховий і т. п.

В аналізі сутності виміру національного і конкретних процесів чи подій, які йому відповідають, вихідним є поняття нації.

У найчастіше згадуваному переліку ознак націй слід виділяти ознаки об'єктивні та суб'єктивні. До перших належать: спільне етнічне походження й історія, власна унормована мова, релігія, територія, економіка, політико-правові інститути тощо; до суб'єктивних ознак – усвідомлення окремими людьми приналежності до певного колективного цілого й воля до його підтримки, віра в спільну долю, відчуття солідарності зі “своїми” – все, що можна узагальнити поняттям національна свідомість.

Історична реалія, науково узагальнена у термінах “національна самосвідомість” чи “національна свідомість” (сьогодні фахівці не розмежують ці поняття), органічно пов'язана з процесом становлення й розвитку нації як такої людської спільності, що виникає в об'єктивному процесі докорінної ломки соціально-економічних і політичних основ феодального ладу та еволюційного чи революційного утвердження ринкових (капіталістичних) відносин у народному господарстві. Однак і сама по собі національна самосвідомість не виникає на порожньому місці, а приходить на зміну історичному явищу, названому вченими “етнічною самосвідомістю” (чи “етнічною свідомістю”): воно пов'язане з існуванням людських спільностей, що передують нації, зокрема, таких, як плем'я, народність. В етнографічній науці вживається й поняття “етнонаціональної

самосвідомості”, пов’язане з існуванням “етносу”, тобто народу в усіх вищезгаданих формах людських спільнот, історично сформованих головним чином на основі спільності мови, характерних рис культури й побуту. Саме ця спільність забезпечує багатомікове існування етносів, обов’язковою об’єктивною умовою формування яких є також спільність території [11; с. 6].

Важливо наголосити, що етнічна, національна самосвідомість (кожна окремо) чи етнонаціональна свідомість у цілому мають і зворотний зв’язок з чинниками, які їх породили. Це виявляється у рухах за відродження рідної мови, за політичне об’єднання територій, заселених представниками одного етносу тощо. Виростаючи з етнічного, національне мислення зберігає його структуру. Уявлення народу про історію, про національну територію – Батьківщину – утворюють важливу частину як етнічного, так і національного шарів суспільної свідомості. І звичайно, важлива частина етнонаціональних уявлень – само розуміння народу, його бачення власних сильних і слабких сторін. На національному рівні свідомість втрачає почуття винятковості і переваги, котрі так характерні для етнічного мислення, водночас зберігають і навіть зміцнюють відчуття власної індивідуальності, власної неповторності.

Суть української етнонаціональної самосвідомості яскраво й образно передано у такому міркуванні М. С. Грушевського: “Обиватель гадяцький чи липовецький, яких би верхів культурності не досягав, буде хилити чоло перед Дантом і Шекспіром, Вашингтоном і Марксом, але він не почує до них ніколи тої інтимної близькості, яку чує чоловік, свідомий своєї української національної приналежності, української національної традиції, до тих сірих іскателів справедливості і правди, що пройшли отсими вкритими густим пилом дорогами, минаючи сі чепурні села, і серед тихого шамотіння придорожніх верб думали важку думу про долю свого краю й свого народу. До тих великих і малих борців за волю й поступ свого народу, великих і малих творців української культури, українського слова, української свідомості” [6; с. 3].

Національна ж самосвідомість у розумінні “самосвідомість нації” є вищою формою етнонаціональної самосвідомості, закономірним результатом складної об’єктивної взаємодії найрізноманітніших матеріальних, соціальних і духовних чинників. По-перше, вона якнайтісніше пов’язана з усім ходом становлення й розвитку нації як найвищої досі людської спільності, сформованої об’єктивною еволюцією етносу. По-друге, активними прискорювачами чи гальмівниками процесу формування національної самосвідомості є державні утворення (однаціональні та багатаціональні), їх національна й культурно-освітня політика. По-третє, нерідко вирішальними у цьому процесі виявляються соціально-політичні катаклізми (війни, революції тощо), наслідком яких може бути завоювання і розчленування території одного етносу іншим (чи іншими). По-четверте, національна самосвідомість абстрагується від класових суперечностей, згуртовує людей під прапором загальнонаціональних завдань та ідеалів, першорядне місце у пропаганді яких належить національній інтелігенції, як світській, так і духовній [6; с. 4].

Ступінь поширення національної самосвідомості в середовищі певного етносу (нації) вирішальною мірою залежить від рівня освіченості мас, засвоєння ними наукових знань про історичне минуле, котрі в народному світогляді

витісняють легендарні перекази. Проте в реальній дійсності, як правило, не буває, так би мовити, цілковитого охоплення національною самосвідомістю всіх людей, належних до того чи іншого етносу (нації). На практиці як реальність, що функціонує, вона виявляється у вигляді актуалізованого мислення окремих людей, яке надособистісно дістає вираз у творчому доробку (науковому, політичному, публіцистичному, літературно-художньому тощо), що, зрештою, поступово стає об'єктивною формою суспільної свідомості мас [9; с. 125-126]. Зокрема, у процесі формування української національної самосвідомості фахівці відзначають першорядну роль літератури та історичних праць.

Аналізуючи процес становлення явища, що ми називаємо національною свідомістю (ідентичністю), слід виходити з того, що формування національної свідомості, її становлення – це тривалий і суперечливий процес, а не подія. Цей процес не був безперервним і розвивався не лише по “вісхідній” лінії: у ньому спостерігалися паузи, провали, періоди зворотного розвитку. Також варто розглядати його у взаємозв'язку та взаємодії з відповідними процесами в націй-сусідів. Розглядаючи історію становлення національної ідентичності українців, треба чітко розрізняти ідентичність культурних і політичних еліт (яка піддається хоча б приблизному аналізу) й ідентичність мас (яку принаймні до епохи статистики і соціології проаналізувати важко, майже неможливо через обмеженість відповідних джерел). Потрібно на аналітичному рівні розрізняти етнічну (культурно-релігійну, мовну) ідентичність і національну свідомість (яка є передусім політичною чи політизованою) [4; с. 283-284].

Національна свідомість (ідентичність) – це насамперед уявлення про себе, як про національну спільноту, про націю. Коли особистість вважає себе частиною такої спільноти й усвідомлює особливі відмінні риси даної спільноти, можна стверджувати факт існування національної свідомості (ідентичності). Тут ідеться не лише про відокремлення “ми” від “не ми”. Національна свідомість набагато складніший феномен.

Е. Сміт пропонує такі параметри, присутність яких у суспільній свідомості свідчить про наявність національної ідентичності: “1. Історична територія, або рідний край. 2. Спільні міфи та історична пам'ять. 3. Спільна масова громадська культура. 4. Єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів суспільства. 5. Спільна економіка, можливість вільно пересуватись у межах національної території” [8; с. 23].

Якщо ми приймаємо аргументи Е. Сміта, то можна припустити, що наявність національної ідентичності є свідченням існування нації (реального або ж “у проекті”). Дослідження представників класичних українських історіографічних шкіл, зокрема М. Грушевського [2], сучасні наукові розробки В. Сарбея [6], В. Степанкова [10], Ф. Сисина [7] вказують на те, що з певною мірою достовірності можна локалізувати часи формування елементів національної свідомості українців.

На основі аналізу згаданих раніше параметрів та складників національної свідомості дослідники досить упевнено стверджують, що впродовж XVI-XVII ст. тривав процес акумуляції у свідомості (в культурі) “українських” еліт тих елементів, які дозволяли їм відмежуватися від ширшого культурно-політичного і релігійного доквілля (недиференційованого на той час культурно-політичного

простору), де панувала культура, від якої треба було “відокремитися”, або ж якій треба було протистояти (Термін “український” вживається в даному випадку умовно, на зразок того, як “французький” вживається щодо територій “Франції” до того, як вона стала Францією в сучасному розумінні). На цей час припадають і початки формування ідеї “політичної відрубності”, “самостійництва” і державницької ідеї (їх не варто ототожнювати з “національною” ідеєю, яка була інтелектуальним продуктом кінця XVIII ст.) [4; с. 286].

В. Смолій та В. Степанков події 1648-1676 рр. характеризують як національну революцію. На думку В. Степанкова, українське населення вже у той час було носієм “почуття націоналізму”. Одночасно він зауважує, що “стара еліта не спромоглася, а нова ще не встигла розробити програму національного визволення” [10; с. 40]. Згадуючи тезу Я. Дашкевича про те, що “нації піднімалися на національно-визвольні змагання – звичайні селянські маси без елітарної ідеології, але з цілком націоналістичним ставленням до своїх національних поневолювачів”, В. Степанков робить висновок, що “національна свідомість живилася почуттям ненависті до польського панування” [10; с. 31].

Більш поміркованих поглядів додержується Ф. Сисин. Він зазначає, що наприкінці 40-х років XVII ст. елементи національної свідомості стрімко розвивалися в Україні саме тому, що опинилася під загрозою її національна спадщина. Руська знать тільки частково об’єдналася в політичну націю зі своєю власною раціональною ідеєю. Розглядаючи роль національних почуттів у повстанні під проводом Б. Хмельницького, необхідно відрізнити певні прояви національного почуття від поширених тоді проявів народної ксенофобії. Необхідно також розрізнити прояви національного духу від звичайної мети національних рухів у Новітній час – створення національної держави [7; с. 67].

Спробуємо узагальнити аргументи прихильників тези про становлення “національної свідомості” українців у XVI-XVII ст. Якщо вийти за рамки суто термінологічної дискусії і зосередитися на змісті процесів, які, на думку згаданих авторів, сприяли становленню “національної свідомості”, то можна погодитися з тим, що в XVI-XVII ст. відбувалося соціально-психологічне відокремлення значної частини населення етнічних українських земель від спільного до цього часу комунікативного й суспільно-політичного простору (зауважимо, що ця спільність була до певної міри умовною передусім через розбіжності в релігійно-культурній сфері).

Повертаючись до питання про перервність і безперервність у становленні національної свідомості слід зазначити, що у процесі культивування культурної, а часом і політичної окремішності, автономності в середовищі української політичної і культурної еліти фактично спостерігається майже повна перерва впродовж значної частини XVIII ст. (загальновідомі поодинокі винятки лише підкреслюють спрямування головної тенденції).

Очевидно, вирішальним періодом у становленні “національної свідомості” українців стали XIX-XX ст. Оскільки у XIX ст., коли власне, відбувався процес становлення національної свідомості українців як культурного феномена (самоусвідомлення), він знаходив відображення передусім у літературній сфері, Г. Грабович пропонує розглядати його саме крізь призму літературних процесів. “...Кількома, далеко не пропорційними етапами, – пише він, – протягом одного

сторіччя здійснюється перехід від провінційної до національної свідомості” [3; с. 90]. Цих етапів, на думку автора, було п’ять:

1. Котляревський та “котляревщина”. Відбувається відокремлення “української стихії” (етносу, народної культури) від російської ..., “на базі своєрідного нативізму” проектується нова ідентичність, яка “накреслюється моментами емоційності, чуттєвості народного етосу, як такого, і характерно розпливчастої, ... стихійної (недиференційованої) пам’яті”.

2. “Історія Русів” і преромантики. “Основний момент тут – заякорення загального почуття тотожності й окремішності в історичній пам’яті. Важливим елементом цього етапу є також відкриття нового мовного стилю, і не бурлескного, як у І. Котляревського, і не “народного”, а “високо-середнього” (очевидно, йдеться про початок конструювання стандартизованої мови).

3. Починається “критичне усвідомлення”. Цей період пов’язаний з Т. Шевченком і кирило-мефодіївцями. Критичне самоусвідомлення на цьому етапі має міфічно-містичну, релігійно забарвлену форму (“Книга буття українського народу” М. Костомарова, міфічний ключ поезій Т. Шевченка). Т. Шевченко постає справді центральною фігурою цього етапу.

4. Пошевченківська доба. Центральною постаттю цього періоду є П. Куліш (важливу роль відігравав також і М. Костомаров). З Кулішем, вважає Г. Грабович, по-перше, починається “послідовний історичний ревізіонізм” минулого в ключі універсальних, раціональних цінностей; по-друге, закладаються основи раціоналістичного осмислення майбутнього нації “саме в прагматичному плані – ... як своєрідна культурологічна “інвестиція”; по-третє, від нього починається “проблематизація українськості, тобто її трактування власне в ключі інтелектуальної, пізнавальної проблеми і власне в контексті світової думки”.

5. Уособленням цього етапу є М. Драгоманов. З ним завершується процес національного самоусвідомлення як такого, формування концепційного виміру політичного націотворення (хоча, зазначає Г. Грабович, останнє продовжується й у ХХ ст.). Нові параметри цього самоусвідомлення – соборність і цілісний євроцентризм [3; с. 91-94].

Г. Грабович вказує на те, що згадані етапи були віхами еволюції одного явища і кожний етап виводив самоусвідомлення українців на вищий ступінь, проте усі вони були значною мірою синхронними і співіснували на певних відрізках часу.

Процес націотворення тривав упродовж всього ХХ ст. Соціалізація та політизація етнічної ідентичності українців у революційному вирі надзвичайно прискорилася. Українська революція 1917 р. стала переломним періодом у становленні української національної ідентичності. У своїй праці “Відродження нації” В. Винниченко писав, що починаючи усвідомлювати своє, свою гідність, українська нація, “яка була зтерта з географічних мап, з підручників історії, з літератури всього світу, навіть з своєї власної свідомості”, пробуджується, переборюючи в собі “приспаний, приглушений, заляканий й замучений інстинкт...” [1; с. 72].

Саме пробудження національної самосвідомості українців стало визначальною рисою та основою розвитку національного руху навесні 1917 року, що було підготовлено попередніми здобутками української провідної верстви в

різних сферах: культурно-історичній (від Шевченкової “правди у своїй хаті” через інакшість української буттєвості М. Максимовича, П. Куліша, М. Костомарова, історичну осібність В. Антоновича й безперервність історичного розвитку М. Грушевського), організаційно практичній (український театр, література, видавнича справа, освіта й просвіта, Наукове товариство ім. Т. Шевченка), науково-прогностичній (“Самостійна Україна” М. Міхновського, “Ukraina: Iend and Volk”, “Ukraina und die Ukrainen” та “Чому ми хочемо самостійної України?” С. Рудницького) та ін. [5; с. 1] У часи національно-визвольної революції початку ХХ ст. ідентитет “Україна-батьківщина” переходить із лірико-поетичної площини у політичну і набуває реально визначеного як свідомо вибраного, так і правозасадничого характеру [5; с. 2].

Період з кінця ХІХ ст. до кінця 20-х років ХХ ст. знаменувався створенням УНР і ЗУНР, а потім – УРСР у межах Радянського Союзу. Цей період завершився у 30-ті роки ХХ ст. внаслідок голодомору і масового терору, коли було знищено значну частину українського етносу, у тому числі й свідомий прошарок національної наукової, культурної та політичної еліти. Жодну з перелічених спроб облаштувати власну державу з тих чи інших причин не можна вважати успішним підсумком боротьби за самовизначення.

Період кінця 1950-х – 1960-і роки в офіційному політичному просторі характеризується обережним, загалом лояльним до радянської влади й московської партійної еліти “автономізмом” частини місцевих керівників. Йому було покладено край погромом початку 1970-х років, проте у “латентному” вигляді він продовжував існувати як дисидентський рух.

Період другої половини 80-х і дотепер знов-таки розпочинається передусім як “культурницький рух”, з часом виходить на рівень політичних програм і приводить до проголошення незалежної української держави у 1991 р. Цей цикл триває й досі, бо процеси усталення національної самосвідомості та консолідації української політичної нації ще не закінчилися.

Реальне завершення процесу самовизначення передбачає згоду принаймні частини народу та національної еліти на певні зусилля і, можливо, жертви задля досягнення поставленої мети. Причому вони не закінчуються з юридичним проголошенням суверенітету, особливо коли державно-національні трансформації збігаються з соціально-економічними та суто політичними перетвореннями. Це переконливо підтверджує найновіший досвід України, інших нових незалежних держав.

Тісний взаємозв’язок різних вимірів суспільної трансформації приховує можливість, наприклад, негативного впливу економічних негараздів на процес незворотної самоідентифікації та на консолідацію новонародженої політичної нації, що ми й спостерігаємо зараз в Україні. З іншого боку, зміцнення національної самосвідомості та повномасштабного статусу нації здатне позитивно взаємодіяти зі зміцненням громадянського суспільства, з розбудовою демократичних державно-політичних інституцій, з економічним зростанням тощо.

Події останнього десятиріччя переконливо свідчать, що сьогодні фактично доводиться не стільки відроджувати, скільки заново конструювати спільноту в уже якісно нових термінах, починаючи з головного – формування уявлення про себе як про націю, становлення саме в сучасному розумінні цього поняття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Винниченко В. Відродження нації [Текст]: В 3-х т. / В. Винниченко. – К., 1990. – Т. 1. – 426 с.
2. Грушевський Михайло. На порозі Нової України: Гадки і мрії [Текст] / Михайло Грушевський. – К.: Наук. думка, 1991. – 128 с.
3. Грабович Г. До питання про критичне самоусвідомлення в українській думці XIX століття: Шевченко, Куліш, Драгоманов [Текст] / Г. Грабович // Сучасність. – 1996. – №12. – С. 90-94.
4. Касьянов Г.В. Теорії нації та націоналізму [Текст]: Монографія / Г.В. Касьянов. – К.: Либідь, 1999. – 352 с.
5. Піскун В. Незалежність України як визначальний чинник національної ідентифікації українців [Текст] / В. Піскун // Історія України. – 2004. – листопад, №43. – С.1-6.
6. Сарбей В.Г. Етапи формування української національної самосвідомості (кінець XVIII – початок XX ст.) [Текст] / В.Г. Сарбей // Укр. іст. журн. – 1993. – №7-8. – С. 3-16.
7. Сисин Ф. Хмельниччина та її роль в утворенні модерної української нації [Текст] / Ф. Сисин // Укр. іст. журн. – 1995. – №4. – С. 67-76.
8. Сміт Е. Національна ідентичність [Текст] / Е. Сміт. – К., 1994. – 482 с.
9. Спиркин А.Г. Сознание и самосознание [Текст] / А.Г. Спиркин. – М., 1972.
10. Степанков В. Українська національна революція XVII ст.: причини, типологія, хронологічні межі (дискусійні нотатки) [Текст] / В. Степанков // Національно-визвольна війна українського народу середини XVII ст.: політика, ідеологія, військово мистецтво. – Київ, 1998. – 386 с.
11. Етнографія [Текст] / [Под ред. Ю.В. Бромлея и Г.Е. Маркова]. – М., 1982. – 358 с.

*Діана Заболотна, учениця 11 класу
Кам'янець-Подільської загальноосвітньої
школи I-III ступенів № 12 ім. Л.Дмитерка*

*Науковий керівник: Василь Володимирович Кобильник,
кандидат політичних наук, доцент,
проректор Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка*

РОЛЬ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У РОЗВИТКУ ОСВІТИ ПОДІЛЛЯ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

У сучасних умовах розбудови української держави перед нашим суспільством постала актуальна проблема наукового вивчення і переосмислення історичного минулого українського народу. Об'єктивне висвітлення проблем становлення й розвитку просвітницьких товариств стало можливим тільки з проголошенням незалежності України. Нові політичні умови уможливили використання нових архівних матеріалів, документів. У них ґрунтовно висвітлюються проблеми становлення та розвитку просвітницьких товариств, форм і методів їх діяльності, підкреслюється їх роль в українському національно-культурному та освітньому русі.

Актуальність дослідження зумовлена науковою цінністю та практичною

значущістю, діяльності громадських національно-культурних організацій, що діяли на території Поділля наприкінці XIX – початку XX ст. Вивчення й осмислення історичних традицій і досвіду, їх діяльності, мають важливе значення для сучасності й дає можливість: по-перше, вивчити процес становлення й розвитку просвітницького руху на Поділлі в контексті українського національно-культурного відродження, де осередками освіти, насамперед, були міста; по-друге, виявити провідні тенденції й напрямки розвитку цього руху, осмислити творчий досвід визначних просвітителів краю, що зумовили позитивну трансформацію цілісних основ українознавчого світогляду; по-третє здійснити актуалізацію всього цінного з минулого для соціуму сьогодення. Вивчення просвітницького руху на Поділлі, як складового компонента відродження духовності України, дає можливість краще зрозуміти її історію та культуру.

У 60-ті роки XIX ст. в Російській імперії почалися реформи, складовою яких була реорганізація місцевого управління. Згідно з Положенням про губернські та повітові земські установи від 1 січня 1864 р. і правилами застосування цього закону, що були опубліковані влітку 1865 р. в Україні почали діяти виборчі земські зібрання та їх виконавчі органи – управи. Незважаючи на обмежену законодавством компетенцію, рутину бюрократичних порядків, постійну нестачу коштів, земці відразу знайшли надійні основи своєї діяльності, виходячи з невідкладних потреб суспільства. Народна освіта стала одним із пріоритетних напрямків їхнього опікування.

Шкільну справу земствами довелося розпочинати в дуже складних умовах не лише тому, що кошти на народну освіту стали необов'язковими, а й тому, що народні школи перебували у великому занепаді – не вистачало приміщень, вчителів, підручників. Крім того, маючи бажання взятися за створення початкових шкіл, не всі земства могли виконувати цю благородну місію. І все ж упродовж першого десятиріччя існування земств кількість земських початкових шкіл в Україні значно зросла [15, с. 72].

Дореформенна школа залишила у спадок жалюгідні результати початкового навчання сільських дітей. Статистичні дані свідчать про обмежену кількість шкіл і низький рівень грамотності. У школах панували застарілі методи навчання й постійні залякування учнів, підручниками слугували церковні книги, вчителями здебільшого працювали священики. Ознайомившись зі станом справ на місцях, земські члени училищних рад доповідали земським зборам про необхідність розв'язання трьох основних завдань щодо школи: підготовку вчительських кадрів, закупівлю книг для народного читання, впровадження нових методів навчання.

Водночас повітові земства організовували власні школи й дбали про їх добробут і матеріальне забезпечення. Початкові народні училища, котрі утримувалися на земські кошти, називалися земськими школами. Їх основою стали школи грамоти, що відкривалися з ініціативи селян.

Особливе значення щодо постановки навчально-виховного процесу в земських школах мала педагогічна діяльність земського гласного, члена Олександрівської училищної ради М.О.Корфа. Створений ним тип трирічної однокомплектної школи дістав загальне визнання й поширився у всіх земських губерніях. Як методист М.О. Корф багато нового й цінного вніс у теорію та практику початкового навчання, організував широкий обмін досвідом роботи.

Враховуючи, що не всі учні закінчували повний курс, педагог склав програму так, щоб кожного року діти опановували завершений обсяг відповідних знань. Заняття розпочиналися після збирання врожаю і тривали до початку весняних сільськогосподарських робіт. Це був найбільш раціональний варіант функціонування сільської школи. Педагогічна система М.О. Корфа ґрунтувалася на ідеях народності та гуманізму [16, 210].

Піклуючись про якісний склад освітянських кадрів, земства зуміли залучити до співпраці кращих учителів, які підтримували новаторські педагогічні ідеї, активно впроваджували нові дидактичні принципи в навчально-виховний процес. Насамперед у земських училищах застосовувався звуковий метод вивчення грамоти, який мав значну перевагу над складовим. Земські вчителі розуміли і недостатню ефективність читання церковних текстів, замість хрестоматій релігійного спрямування вони використовували на уроках підручники К. Д. Ушинського, М. О. Корфа, М.Ф. Бунакова.

Іншою формою земської практики, на Поділлі, щодо підготовки вчителів стала організація загальноосвітніх курсів. Їх мета полягала в ознайомленні вчителів з новітніми досягненнями в різних галузях науки. На запрошення земств відомі вчені читали курси лекцій, видатні педагоги популяризували кращі засоби навчання. Земства проводили значну роботу із забезпечення вчителів книгами й періодичними виданнями як загальноосвітнього, так і педагогічного змісту. При губернських і повітових управах було створено бібліотеки для земських службовців, і насамперед, для земських учителів. Шкільні книгозбірні комплектувалися педагогічними відділами, великого значення набувала земська діяльність щодо друкування методичної літератури, зокрема програм і конспектів лекцій, дидактичних матеріалів до уроків, рецензій на нові підручники [11, с.101-133].

Міністерство народної освіти затвердило орієнтовні програми початкових народних училищ. Основною метою початкової освіти було релігійне виховання та елементарне навчання. Головним елементом вивчення російської мови вважалися граматичні вправи замість орієнтації на розвиток логічного мислення й розумової кмітливості школярів. На уроках математики учні повинні були опанувати лише чотири арифметичні дії над цілими числами. Відомості з історії та природознавства подавалися методом пояснювального читання. Приблизно 45 % навчального часу відводилося на викладання дисциплін релігійного характеру. [13, с.45-78]

Земці першими порушили питання про збільшення до чотирьох років терміну початкового навчання. У земських школах започатковувалася практика проведення додаткових уроків з природознавства, малювання, ручної праці, гімнастики тощо. Інтегрований курс докільля мав на меті дати учням наукове пояснення явищ природи. Він включав елементи знань із краєзнавства й народознавства, об'єднаних на основі фундаментальних законів природи та засад народної педагогіки. Невід'ємним елементом навчально-виховного процесу в земських школах стали екскурсії на промислові підприємства, залізниці, до місцевих музеїв, поїздки до повітових та губернських міст [20, с.10-11].

Головним обов'язком народних шкіл земці вважали національне виховання. У боротьбі за українську школу за умов русифікаторської політики царату земські

установи неодноразово зверталися до вищих державних органів з клопотаннями про скасування обмежень щодо українського слова, навчання в початкових училищах українською мовою й друкування українських підручників, повернення до бібліотек української літератури. У доповідях земських гласних, звітах управ, матеріалах земських шкільних комісій та інших документах земська концепція національної української школи дістала наукове обґрунтування. Значна роль у реалізації цього завдання відводилася вчителю, його педагогічній майстерності. Досконале володіння вчителями рідною мовою безпосередньо впливало на розвиток інтелектуальних здібностей, моральних якостей, естетичних смаків дітей. За часів розбудови української держави земства започаткували проведення вчительських курсів з українознавства, організували видання українських підручників і навчальних посібників, запровадили в початкових народних училищах обов'язкове навчання українською мовою [19, с. 193].

Вдосконаленню навчально-виховної роботи сприяла діяльність земств щодо забезпечення навчальних закладів підручниками та посібниками. Уже з перших років існування повітові управи виявляли турботу про організацію шкільних бібліотек і музеїв, наочних посібників, земських книжкових магазинів [15, с.76]

Отже, земства реалізували на практиці ідею громадської за характером і демократично; за змістом народної школи. Пріоритетним завданням земських початкових училищ було розумове виховання, органічно поєднане з моральним. Воно передбачало застосування найрізноманітніших форм і методів навчання, серед яких чільне місце відводилося тим, що пробуджували самодіяльність і творчість.

Ще сьогодні можна побачити на території Поділля, як і всієї України, побудовані земствами своєрідні архітектурні споруди – колишні земські школи; лікарні, адміністративні будівлі тощо. Історія їх появи на Поділлі, як і самі земські установи та їхня діяльність, вивчена недостатньо. Свідчення цьому – багатющі фонди архівів і бібліотек, до яких ще іноді не доходили руки дослідників [18, с. 384].

Звернення до архівних джерел та наукової літератури показує, що вперше земські установи з'явилися на Поділлі в 1904 р. Вони сприяли розвитку сільського господарства, шляхів сполучення, медицини, страхової справи тощо. Особливо активно виявилась роль земств у галузі народної освіти.

Згідно законів, виданих царизмом у 1903 і 1911 рр. (на основі яких функціонували земства), уся їхня діяльність у галузі народної освіти зводилась в основному лише до завідування господарською частиною початкових шкіл, асигнування коштів на їх розвиток, покращення матеріального становища вчителів, проведення позашкільних заходів тощо.

Реальні можливості діяльності земств Поділля в галузі народної освіти визначались їх бюджетами, що невпинно зростали до Першої світової війни. Так, з 1904 р. по 1910 р. Подільське земство асигнувало на розвиток народної освіти 2,8 млн. крб. [4, с. 5-6], що було, у порівнянні з асигнуваннями на інші галузі земського господарства, явно більшим. У 1912 р. земські витрати на утримання початкових шкіл по Подільській губернії становили більше 237 тис. крб. [2, с. 35].

Зрозуміло, земських асигнувань було недостатньо для того, щоб привести хоч у задовільний стан початкові школи Поділля, яких, за звітом попечителя

Київського учбового округу та єпархіального начальства, нараховувалось у краї на 1 січня 1903 р. 292 міністерські та 1795 церковнопарафіяльних і шкіл грамоти [18, с. 283].

Серед земських витрат переважали статті на будівництво приміщень, розвиток професійної і позашкільної освіти, на підготовку й утримання вчителів, видачу стипендій та ін. Однак, більша частина земських коштів виділялась на розвиток міністерських і особливо церковнопарафіяльних шкіл. Наприклад, в 1909 р. з 643 тис. крб., що виділялись земством на народну освіту, 443 тис. крб. призначались церковнопарафіяльним школам [5, с. 142]. В 1912 р. від земств надійшло 478 тис. крб., або 53% усіх коштів, що виділялись на розвиток цього типу шкіл [5, с. 143]. Подібні асигнування мали систематичний характер.

Як бачимо, земства в значній мірі сприяли розвитку церковнопарафіяльних шкіл. З 1904 по 1912 рр. витрати земств на розвиток цього типу шкіл зросли з 20% до 69%, у той час як витрати святішого Синоду, якому підпорядковувались церковнопарафіяльні школи, зменшились з 26 до 23% [7, с. 4]. В 1913 р. Подільське земство займало перше місце серед 61 єпархії Росії по асигнуванню коштів на розвиток цього типу шкіл, куди виділило більше 470 тис. крб. [2, с. 42] Тому не дивно, що церковнопарафіяльні школи на Поділлі і на початку ХХ ст. продовжували залишатися домінуючим типом початкових шкіл. У 1913 р. Подільська єпархія нараховувала 1725 початкових церковних шкіл [12, с. 3].

Нерідко на земських зібраннях земські гласні відмовлялися надавати субсидії церковнопарафіяльним школам, оскільки вони викликали незадоволення селян. Так, у 1908 р. між мешканцями 13 сіл Вінницького повіту та єпархіальною училищною радою виник тривалий конфлікт. Селяни не відпускали грошей на церковні школи, пояснюючи це тим, що вони надто мало давали знань [14, с. 202].

Не дивлячись на кількісні переваги, церковнопарафіяльні школи були більш слабкими в усіх відношеннях і менш популярними в народі, ніж школи міністерські, і, зокрема, земські. Це видно й із бюджету шкіл. Так, Подільським губернським комітетом у справах земського господарства в 1906 році бюджет однокласного початкового училища був затверджений в розмірі 700 крб., а двохкомплектного – 1400 крб. [8, с. 2], тоді як річний бюджет подільської однокласної церковнопарафіяльної школи в 1907 р. був встановлений на з'їзді діячів Подільської єпархії всього в розмірі 495 крб. [6, с. 12]

Певною мірою дбали земства й про розвиток позашкільної освіти, сприяючи (переважно наданням матеріальної підтримки) організації вечірніх занять, народних читань і бібліотек. У 1913 р., наприклад, Кам'янець-Подільське повітове земство виділило на бібліотеки 1,5 тис. крб., Летичівське – 1,9 тис. крб. (вирішивши відкрити їх при 38 училищах). Літинське і Проскурівське земства, маючи намір організувати по 6 бібліотек кожне, виділили відповідно 600 і 300 крб. [3, с. 8].

Однак, земські витрати неспроможні були кардинально змінити становище народної освіти. Сотні тисяч дітей залишалися поза школою. Згідно всеросійського шкільного перепису 1911 р. до початкових шкіл Поділля не потрапили 64,6% дітей, та й самих цих навчальних закладів було надзвичайно мало. У 1914 р. поза стінами шкіл краю, згідно даним Подільської губернської земської управи, залишалось до 207 тис. дітей шкільного віку або 58,3% [1, с. 342].

Ліберальна буржуазія і, насамперед, земці, враховуючи настрої народних мас, прагнули до децентралізації освіти й передачі її у віддання органів місцевого самоуправління. Ліберали розробляли численні проекти реформ всіх ланок народної освіти, шкільні плани й програми, ставили питання про введення загального початкового навчання. Радикальні верстви дрібнобуржуазної інтелігенції і, передусім, народні вчителі, наполягали на демократизації народної освіти [18, с. 284].

Одним з важливих напрямів діяльності земських організацій Поділля в досліджуваній період була видавнича діяльність. Як відзначав дореволюційний дослідник Б.Веселовський, за сорок років діяльності земства періодичні видання мали 19 губернських земств та 1 повітове. Серед українських земств часописи мали Полтавське земство (у 1883-1884 рр. – щотижневик „Земський огляд Полтавського губернського земства”, з 1906 р. – „Полтавська газета”), Таврійське (з 1903 р. щомісячник „Вісник Таврійського земства”), Херсонське (з 1868 р. щомісячник „Збірник Таврійського земства”), Чернігівське (з 1870 р. щомісячник „Земський збірник Чернігівської губернії”). Б.Веселовський розділяв 5 видів земських видань: „напівпопулярний”; „популярний”; напівдовідковий; збірник журналів земських сесій, їх постанов тощо (Бесарабське); орган, що поєднує місцеві й загальноземські питання („Саратовская земская неделя” з 1901 р.) [2, с. 8-9].

Питання створення власного періодичного видання постало ще в період існування губернської в справах земського господарства управи (відомої також як „куце земство”), що була створена в 1904 р. Оскільки головною метою цього органу було сприяння розвитку місцевого господарства, існувала потреба у створенні друкованого органу, який би висвітлював економічні процеси в регіоні. Тому в 1907 р. управа прийняла рішення про створення двотижневого часопису „Экономический листок”, що виходив до кінця 1912 р. „Листок” публікував статті, що торкалися різних сторін економіки Поділля. Так, у часописі широко висвітлювались проблеми кооперативного руху, аналізувались проблеми впровадження столипінської аграрної реформи, переселення селян тощо.

Окремі повітові земські установи Поділля започаткували видання педагогічних часописів для вчителів початкових училищ. Наприкінці 60-х років XIX ст. поряд із земськими школами з’явилися так звані міністерські зразкові училища. Порівняно з іншими типами сільських початкових навчальних закладів вони повинні були надавати дітям селян можливість здобувати освіту в більш повному обсязі, проте однокласні училища Міністерства народної освіти перебували на рівні елементарної грамоти, де викладалися закон Божий, російська мова з частописанням, арифметика та співи. У Міністерських зразкових училищах панував формалізм, насаджувалися бюрократичні порядки, запроваджувався постійний нагляд за учнями. Належної оцінки заслуговують і створені в 80-х роках XIX ст. церковнопарафіяльні школи [9, с. 3]. Програмами цих шкіл передбачалося здебільшого вивчення релігійних дисциплін і, насамперед, закону Божого. Обов’язковими були знання заповідей Господніх, молитов, фактів зі Святої історії. Важливе значення надавалося церковним співам. Учні читали церковні книги. Учителями працювали священники, які не мали педагогічної підготовки. Справді народними школами, що розвивали в дітей розумову діяльність, логічне мислення

та творчі здібності були земські початкові училища [17, с. 276].

У цілому, вивчення практичної діяльності земств на Поділлі в галузі народної освіти показує, що її умовно можна поділити на три періоди. Перший – з 1904 по 1911 рр. – це час становлення й розгортання діяльності земств, коли були досягнуті порівняно малі результати. Другий – охоплює 1911-1914 рр. (до початку Першої світової війни). Це був період кульмінаційної діяльності в галузі народної освіти, коли були досягнуті найвищі показники земської роботи в цій галузі. І, нарешті, третій – з початку Першої світової війни до повної ліквідації земства в 1920 році. У цей період відбувалось не тільки затухання земської роботи в сфері народної освіти, але й ліквідація земських органів, їх служб.

Не маючи фактичної влади, діючи під постійним наглядом губернатора і спеціального губернського присутствія в земських справах, земські установи все-таки принесли певну користь населенню в розвитку народної освіти, залишили помітний слід в історії краю. Однак, загальна низька культура життя основної маси подолян, їх бідність, відсутність кваліфікованих вчителів, низька матеріальна база шкіл, антинародна політика царизму в галузі освіти та багато іншого, стояли на шляху земської діяльності.

Таким чином, розглядаючи процес розвитку системи освіти на території Поділля в другій половині XIX початку XX століття варто зауважити, що розвивалася вона в руслі соціально-політичних та економічних перетворень в усій Російській імперії. Розвиток освіти підштовхували об'єктивні обставини розвитку капіталістичних відносин з їх найманною кваліфікованою робочою силою, потребою в управлінських кадрах для промисловості. Разом з тим, реалізація урядових постанов, указів імператора та інших нормативно-правових документів у сфері освіти мала свої особливості для окремих регіонів, у тому числі й для Подільського краю, адже вони враховували економічну спеціалізацію регіону в межах урядового курсу на регіоналізацію та спеціалізацію провінцій імперії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Опубліковані документи і матеріали

1. Доклады Подольской губернской земской управы четвертому очередному земскому собранию: По оценочно-статистическому отделу. Сессии с 15февр. 1915 г. – Каменец-Подольск, 1915. – 98 с.
2. Отчёт попечителя Киевского учебного округа о состоянии городских училищ за 1911 год // Отчёт попечителя Киевского учебного округа о состоянии учебных заведений округа за 1911 год. – К.: Б.в., 1912. – 42 с.
3. Отчет попечителя Киевского учебного округа о состоянии учебных заведений округа за 1912 год: Отдел 8. – К.: Б.в., 1913. – 221 с.
4. Устав Проскуровской городской библиотеки в память поэта А.С. Пушкина. – Проскуров: Типография Д.М. Левита, 1908. – 10 с.

Статистичні видання і довідкова література

5. Обзор Подольской губернии за 1912 год. – [Б. м., б. г.]. – 173 с.
6. О введении всеобщего начального обучения в Подольской губернии. — Каменец-Подольский, 1910. – 152 с.
7. Отчет по отделу народного образования за 1912 год. – Каменец-Подольск, 1913. – 124 с.

Мемуари та спогади

8. Белавинцев Д. Воспоминания о Проскурове / Д. Белавинцев // Хмельницький обласний

краєзнавчий музей. – В. 74. – 5 арк.

Періодичні видання

9. Местная хроника // Подолия. – 1908. – №72. – С. 3.
10. Огієнко І. Чи не новий похід / І. Огієнко // Рада. – 1912. – №294. – 25 грудня. – С. 3
11. Подолянин К. Чи й тут прогавимо / К. Подолянин // Рада. – 1909. – №199. – 3 вересня (16 вересня). – С.1; Подільська “Просвіта” // Слово. – 1909. – №10. – 8 березня. – С.4-5;
12. Хмурий А. К. Подільська “Просвіта” і Подільське духовенство / А. К. Хмурий // Рада. – 1907. – №2. – 3 січня. – С. 3.

Наукові статті та монографії

13. Герасименко В. З українського громадського руху на Поділлі (1905–1917). (Пам’яті д-ра К.Г.Солухи) // За сто літ.: Матеріали з громадського і літературного життя України XIX і початків XX століття. / За ред. М.Грушевського. – К.: Політвидав, 1930. – С. 305-313.
14. Гуцал В.А. Культурно-просвітницька роль Кам’янець-Подільської гімназії (середина XIX – початок XX ст.) / В.А. Гуцал // Матеріали IX-ї Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам’янець-Подільський, 1995. – С. 199-202.
15. Калиниченко Н.П. Роль земств у впровадженні навчання рідною мовою в народній школі України (кінець XIX – початок XX ст.) / Н.П. Калиниченко, Ж.Д. Ільченко // Укр. істор. журн. – 1994. – №1. – С. 72-81.
16. Кравець В.П. Історія української школи і педагогіки: Курс Лекцій: Навч. посіб. для студ. пед. навч. закладів та ун-тів / В.П. Кравець. – Тернопіль: Тернопіль, 1994. – 357 с.
17. Малий В. Рівень освіченості населення Поділля наприкінці XIX століття. / В. Малий // Культура Поділля: історія і сучасність. – Хмельницький, 1993. – С. 276-277.
18. Сесак І.В. Учительські семінарії Поділля на початку XX ст. (1907-1914 рр.) / І.В. Сесак // Культура Поділля: історія і сучасність: матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 500-річчю м. Хмельницького. – Хмельницький: Поділля, 1993. – С. 283-285.
19. Соломонова Т.Р. Книговидавничий репертуар Поділля: цільове призначення видань (друга половина XIX – початок XX століття) / Т.Р. Соломонова // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам’янець-Подільський: Оіюм, 2004. – Т. 4. – С. 191-200.
20. Цапко О. Політична спрямованість діяльності «Просвіт» наприкінці XIX – на початку XX ст. / О. Цапко // Нова політика. – 1998. – №5. – С. 9-12.

*Марина Мельник, учениця 11 класу
Кам’янець-Подільського НВК №3*

*Науковий керівник: Ольга Анатоліївна Мельник,
вчитель історії та правознавства
Кам’янець-Подільського НВК №3*

МОНЕТНА СИСТЕМА АНТИЧНИХ ПОЛІСІВ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР’Я ТА КРИМУ

Наше дослідження, пов’язане з вивченням нумізматичного матеріалу північно-причорноморських античних міст-держав, яке дає можливість з’ясувати такі досі маловідомі сфери громадського життя полісів, як економіка, політика, торгівля, що в черговий раз засвідчує важливість цього пошуку та його подальшу перспективність. У результаті, ми по-новому дивимося на загальний стан регіону. Кожне місто-держава намагалось здійснювати карбування власних грошей. Цей факт був підтвердженням економічної самостійності, високого розвитку ремесел

та торгівлі. Монети виготовлялися з бронзи, міді, срібла і золота, шляхом лиття або карбування. Вибір монетної системи залежав від того, вихідці з якого поліса заснували місто, й від популярності певних грошових одиниць у Середземномор'ї. Утвердження панівної ролі Риму у цьому регіоні призвело до масового переходу причорноморських міст на римську монетну систему.

Також нами з'ясовано, що формування монетних систем міст Північного Причорномор'я та Криму могло здійснюватись і під впливом релігійних чинників. Це проявлялося, зокрема, в храмовому карбуванні монет у Пантікапеї, випуску литих стріл і дельфінів як форми пожертви в Ольвії; зображень Діви з її атрибутами як головної богині на херсонеських монетах. Вони містили зображення місцевих, грецьких та римських богів, їхні атрибути, портрети міських і римських правителів, монограми осіб, які фінансували їхній випуск, назви полісів та номінали.

Античні монети міст-держав Північного Причорномор'я та Криму посіли гідне місце серед різних історичних джерел з вивчення сторін життя стародавнього світу. Загальні висновки можна зробити лише після критичного осмислення того великого нумізматичного фонду, який ілюструє монетний обіг на упродовж більш як 1500 років. Багато питань може бути остаточно вирішено за допомогою нових джерел, якими є монети.

Актуальність теми обумовлена тим, що монети є важливим історичним речовим джерелом. Саме вони містять у зображеннях, написах, додаткових знаках, метали та вазі додаткову різноманітну інформацію, що часто буває єдиним джерелом у заповненні прогалин, підтвердженням тих чи інших фактів, допомагає висвітлювати різноманітні закриті та маловідомі сторони життя суспільства. Тому звернення до нумізматичних матеріалів необхідне для об'єктивного висвітлення історичних процесів.

Об'єктом дослідження: є монетний обіг міст-держав на узбережжі Чорного моря та Криму.

Предмет дослідження – монетні системи Ольвії та Херсонеса.

Хронологічні межі роботи охоплюють період історії, датований у межах VI ст. до н.е. – по IV ст. н.е.

Географічні межі дослідження: територія Північного Причорномор'я від устя Дністра (на заході) до Азовського моря (на сході) та територія Криму.

Мета роботи полягає в тому, щоб на основі джерел та наукової літератури простежити розвиток монетної системи у містах-державках Північного Причорномор'я.

Завдання роботи впливають із поставленої мети, і передбачають:

- аналіз джерельної бази та історіографії дослідження;
- з'ясування процесу формування монетної системи у Північному Причорномор'ї та Криму;
- дослідження монетної справи в Ольвії та Херсонесі.

Матеріали щодо нумізматичних досліджень Північного Причорномор'я та Криму в античний час, є важливим історичним джерелом, яке допомагає в реконструкції та уточненні багатьох історичних подій. Вивчення даних нумізматики дозволяє віднайти та по-новому подивитись на історію регіону, простежити окремі аспекти економічної та культурної діяльності місцевого

населення впродовж тривалого часу.

Основним критерієм періодизації історії монетних систем є наявність тих чи інших монет, які в певні періоди виконували функцію міри вартості. Водночас слід зауважити на особливості розвитку монетної системи південноукраїнських земель у той період, а саме: по-перше, основні функції грошей у Північному Причорномор'ї та Криму майже завжди виконувала не власна, а іноземна монета; по-друге, монети випускались нерегулярно, а в міру необхідності, часом з великими перервами; по-третє, поруч з новими емісіями на монетному ринку завжди були монети попередніх випусків.

Основні ж особливості у розвитку монетної справи в українському Причорномор'ї та в Криму в епоху античності пов'язані з намаганнями міст захистити власний ринок і свою монетну систему від зовнішнього впливу сильніших грецьких, а згодом римських, правителів. З такою метою перешкоджався вивіз дорогоцінних металів та заохочувався експорт традиційних вітчизняних товарів збіжжя, шкір, риби, воску, меду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Анохин В.А. Монеты античных городов северо-западного Причерноморья / В. А. Анохин. – К.: Наукова думка, 1989. – 128 с.
2. Анохин В.А. Античные монеты Северного Причерноморья / В.А. Анохин. – К.: СтилоС, 2011. – 328 с.
3. Артамонов М.И. К вопросу о происхождении боспорских Спартокидов / М.И. Артамонов. // Вестник древней истории. – 1949. – №1. – С.29-39.
4. Белова Л.Н. Неизданные монеты Херсонеса / Л.Н. Белова // Советская археология. – 1941. – №. 7. – С. 326-329.
5. Бертъе-Делегард А.Л. Значение монограм на монетах Херсонеса Таврического / А.Л. Бертъе-Делегард // Б.в, б.р. – Вып I. – 32 с.
6. Блаватський В.Д. Воздействие античной культуры на страны Северного Причерноморья (IV до н. э. – III в н. э.) / В.Д. Блаватський // Советская археология. – 1964. – №4. – С. 26-27.
7. Волкова Н.И. Клад античных монет из Каменки Днепровской / Н.И. Волкова // Крымский сборник института археологии. – 1956. – Вып. 6. – С. 55-56.
8. Гилевич А.М. Клад „ассов” из Ольвии / А.М. Гилевич // Новости Эрмитажа. – 1972. – Т. 10. – С. 74-78.
9. Гладкий В.Д. Словарь нумизмата / В.Д. Гладкий. – М.: ЗАО Центр полиграф; 2007. – 377 с.
10. Голенко К.В. Монеты из раскопок Государственного Исторического музея в Херсонесе (1958-1969) / К.В. Голенко // Советская археология. – 1972. – № 4. – С. 211- 222.
11. Загинайло А.Г. Работы Никонской экспедиции / А.Г. Загинайло. – М.: Наука, 1977. – 293 с.
12. Зограф А.Н. Античные монеты / А.Н. Зограф // Материалы института археологии. – 1951. – №6. – С. 127-136.
13. Кадеев В. Н. О технологии изготовления некоторых изделий из цветных металлов в позднеантичном Херсонесе / В.Н. Кадеев, А.А. Солнцев, А.Д. Фурман // Советская Археология. – 1963. – №1. – С. 43-48.
14. Карышковский П.О. О монетах с надписью ΕΜΙΝΑΚΟ / П.О. Карышковский // Советская Археология. – 1960. – № 1. – С. 179-195.
15. Лосев А.Ф. Античная мифология в ее историческом развитии / А.Ф. Лосев. – М. Госучпедиздат, 1957. – 617 с.
16. Медведова Л. И. Монеты Керкиникиды / Л. И. Медведова // Новости Эрмитажа. – 1984. – Т.14. – С. 40-49.
17. Орешников А.В. Монеты Херсонеса Таврического и Полемона II Понтийского / А.В. Орешников // Нумизматика и сфрагистика. – 1913. – Т2. –С. 48.

18. Сапрыкин С.Ю. К типологии двух групп монет Херсонеса // Советская археология. – 1980. – №3. – С. 43-57.
19. Соколова И.В. Клад Херсонесских монет середины IX в. / И.В. Соколова // Новости Эрмитажа. – 1971. – Т. XII. – С. 131-148.
20. Фролова Н.А. Монеты скифского царя Скилура / Н.А.Фролова // Советская археология. – 1964. – №1. – С.44-55.
21. Харко Л. П. Монеты из раскопок Ольвии в 1946-1947 гг. / Л.П. Харко // Ольвия, Теменос и агора. – М., Л.: Наука, 1964. – С. 321-379.

*Давід Подгурний, учень 9 класу
НВК № 13*

*Науковий керівник: Яна Павлівна Кушнір,
вчитель історії Кам'янець-Подільського
НВК №13*

СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВА УКРАЇНСЬКОЇ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Об'єднання Європи – це одна з найбільш значних подій ХХ століття. У результаті масштабної і глибокої інтеграції Європейський Союз став потужним геополітичним центром. Десятки років європейська спільнота є яскравим прикладом поєднання постійно зростаючого рівня безпеки і одночасного поліпшення життєвих стандартів суспільства.

Геополітичне майбутнє європейського проекту та його роль у світовій політиці першочергово залежить від ефективності співпраці з країнами та регіонами, що є безпосередніми сусідами Євросоюзу.

У світі глобальних трансформаційних перетворень усвідомлення Україною себе як невід'ємної частини сучасної Європи та складової євроінтеграційних процесів є актуальним питанням.

Євроінтеграція – цивілізаційний вибір України, одна з ключових вимог Революції гідності. У системі зовнішньополітичних пріоритетів України вона посідає особливе місце.

Інтеграція в Європу і майбутнє членство в ЄС давно вже стали пріоритетом зовнішньої політики України, хоча слід було б уже говорити про перехід цього питання із розряду суто зовнішньополітичних до таких, які визначають і внутрішньодержавне життя.

Інтеграція України в ЄС постає як об'єктивна необхідність, але важливо при цьому з'ясувати, чи реальне її здійснення сьогодні, якщо ж ні – то в яке русло слід спрямовувати розвиток відносин України зі Співтовариством, якими є і будуть напрями співпраці для досягнення поставленої мети у перспективі. Інтеграція до Європейського союзу є шансом для України остаточно перетворитися на стабільну державу, котра володіє незаперечними перспективами на майбутнє [7, с.86-87].

Попри усвідомлення українським суспільством та владними структурами розуміння того, що європейська інтеграція – це, насамперед, внутрішня, а не лише зовнішня політика, ця парадигма недостатньо закріпилася в їх діях. Так звані реформи, що повинні б наблизити Україну до ЄС, мають непереконаливий вигляд і

для самих українців, і для європейців. І це аж ніяк не дивує. Нерідко реалізація реформ у нас зводиться лише до розробки законопроектів, без належної уваги до їх якості та своєчасного ухвалення, годі вже казати про ретельну імплементацію. По суті, йдеться про очевидне пробуксовування державних структур: через неефективність бюрократичного апарату покладати на нього відповідальність за європейську інтеграцію надзвичайно небезпечно й недоцільно. Вкрай громіздкий і наскрізь корумпований штат державних чиновників, який перейняв усі найгірші риси радянської системи управління, надто негативно впливає на і без того низький рейтинг України [2, с.51].

Також важливим чинником на цьому шляху залишається гідна освіта, яка б змогла забезпечити країну сильними кадрами, майбутніми лідерами, професійними працівниками і вченими. Євроінтеграційні прагнення України зумовлюють необхідність глибинного реформування національної освітньої системи задля її розпізнавання у європейському просторі [4].

Темпи та перспективи української євроінтеграції залежатимуть від того, чи зможе Україна сформулювати і гідно реалізувати свої національні інтереси з урахуванням позицій сторін, які беруть участь у євробудівництві та впливають на нього. А також від того, наскільки вона буде внутрішньо підготовленою до цього процесу. Адже саме внутрішні проблеми в країні «тягнуть» за собою ланцюг у вигляді довгого шляху євроінтеграції України.

Чи дійсно Україна запізнилася на «потяг євроінтеграції»? Останнім часом, особливо зі зростанням євроскептичних настроїв усередині ЄС, така точка зору стає все більш поширеною.

Адже зараз уже відбувся поділ країн Східного партнерства на дві групи. З одного боку, Білорусь, Вірменія та Азербайджан зробили вибір на користь обмежених відносин з ЄС і не прагнуть до членства. З іншого – Грузія, Молдова та Україна сформували групу країн, які просунулися далі у своїх відносинах з ЄС, підписали угоди про асоціацію і є напівконсолідованими демократіями. Ці три країни продемонстрували певний успіх у перенесенні значної частини європейських правил до свого законодавства. Однак «Східне партнерство» не передбачає отримання найзаслуженішого стимулу від ЄС – перспективи членства.

В історії незалежної України було принаймні дві можливості подати заявку на членство в Євросоюзі: революції 2004 і 2014 років. Проте Україна вирішила вести діалог через налагоджені дипломатичні шляхи і залишатися передбачуваним партнером, тобто обрала позицію, котра була доволі вигідна ЄС.

Визначають три основні чинники, що гальмують інтеграцію України до ЄС: низький рівень економічного розвитку та недостатні темпи реформ (92%); високий рівень корупції (90%); недосконалість податкової політики, непрозорість і нестабільність господарського законодавства (90%).

Ще однією проблемою інтеграції України до ЄС є не підготовлене до європейських стандартів українське законодавство. Повинна здійснитись адаптація українського законодавства із європейським, це має здійснюватися за рахунок реформування української правової системи та поступове приведення її у відповідність із європейськими стандартами [8, с.160].

Слід також підкреслити перспективи для України після вступу до ЄС: політичні перспективи – передбачають стабільність політичної системи,

сприйняття України як важливого суб'єкта політичних відносин; економічні перспективи – передбачають забезпечення розвитку малого та середнього бізнесу, а також впровадження стандартів ЄС у виробництві; соціальні перспективи – мають на меті формування середнього класу та проведення реформування освіти, охорони здоров'я, соціального захисту [3].

У результаті вступу до ЄС найбільше переваг Україна може отримати в політичній та економічній сферах у зв'язку з її залученням до співтовариства, котре активно та успішно акумулює досвід та зусилля своїх членів задля досягнення надійної колективної міжнародної безпеки, ефективно використовує ресурси та потенціал країн в економічній і фінансовій сферах, в ЄС створені «тепличі» умови для всебічного розвитку підприємництва, чим заохочується свобода діяльності та пошук новітніх прогресивних форм господарювання [7, с.92].

Проте, також виділяють недоліки від вступу до ЄС. Політичні недоліки несуть із собою часткову втрату суверенітету та підпорядкування територій органам ЄС, невизначеність стратегії розвитку, що також не дуже добре вплине на економічний стан, оскільки між країнами ЄС існує висока конкуренція в деяких галузях, а також негативним чинником буде погіршення взаємин із країнами СНД. Економічні недоліки – передбачають втрату конкурентоспроможності певних галузей, складність переходу на європейський рівень цін, квотування певних видів товарів. Соціальні недоліки – це ускладнення візового режиму із східними сусідами [1, с.35].

Щодо загроз від вступу України до ЄС, то це небезпека втягнення України в конфлікт цивілізацій між Заходом і мусульманським світом. Економічні загрози – передбачають можливе переміщення до України шкідливих виробництв, використання України як сировинного додатку, використання України як дешевої робочої сили. Соціальні загрози несуть на меті поглиблення демографічного спаду, незаконна міграція та вплив кадрів [3].

Таким чином, перспектива інтеграції у ЄС України залежить значною мірою від вирішення ряду економічних проблем.

Перед вступом до Європейського Союзу Україні потрібно передбачити безліч моментів, а саме:

- провести заходи щодо заохочення та захисту інвестицій, сільського господарства та агропромислового сектору;
- здійснювати підтримку малого та середнього бізнесу, економічних реформ та фінансового сектору;
- забезпечити верховенство права та відповідність найвищим демократичним стандартам.
- скоротити безробіття, значно підвищити життєвий рівень населення, економічне становище країни та вдосконалити законодавство [6, с. 3].

Розвиток відносин з Європейським Союзом у довгостроковій перспективі має залишатися одним із пріоритетів зовнішньоекономічної політики України. Основні зусилля мають спрямовуватися на інтеграцію України у загальноєвропейський економічний простір шляхом розширення доступу українських товарів на європейські ринки, ліквідацію економічних бар'єрів у торгівлі та поглиблення виробничої кооперації, гармонізацію економічного

законодавства у відповідності до стандартів ЄС і СОТ та створення економічних і правових передумов для створення зони вільної торгівлі Україна – ЄС [5, с.2].

Враховуючи всі сучасні помилки та зовнішні виклики, Україна повинна зробити доскональний аналіз, на основі якого розробити програму дій на кілька років уперед. У ній, по-перше, мають бути враховані шляхи подолання соціально-економічної кризи у країні, визначені конкретні заходи щодо адаптації європейських норм і вимог до українських реалій, унесені зміни до законодавства з метою надати суспільству більшу економічну безпеку і незалежність, можливість розвиватися, соціальний та юридичний захист, можливості підвищення соціального рівня життя народу. Потрібно підготувати нове молоде освічене покоління для гідного вступу до європейської спільноти. Заради цього треба підтримувати прагнення сучасної молоді отримати освіту за кордоном і дати їй можливість упровадити здобуті навички і знання на Батьківщині.

Інтеграція України в європейський простір багато в чому залежатиме від поєднання українського розвитку з європейським. Україна однозначно буде потрібна Європі в якості донора живлення європейського добробуту.

Отже, політика євроінтеграції не може бути мотивацією внутрішніх українських перетворень. Прийняття окремих європейських цінностей необхідне не для того, щоб потрапити до ЄС, а для того, щоб зробити нашу економіку більш продуктивною, технологію державного управління – більш ефективною, людську особистість – більш захищеною від різного роду загроз.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Батаренко А.О. Проблеми та перспективи європейської інтеграції України [Текст] / А.О. Батаренко // Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. – 2014. – № 1. – С. 34-37.
2. Європейська інтеграція України: громадська думка // Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. Національна безпека і оборона. – 2007. – №5 (89). – С. 51- 68.
3. Інвестиційне співробітництво між Україною та ЄС [Електронний ресурс] / Постійне представництво України при ЮНЕСКО, 2013. – Режим доступу: <http://unesco.mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/european-integration/ukr-eu-investment> (дата звернення : 08.10.2015 р.). – Назва з екрана.
4. Калінічева Г. Євроінтеграційний поступ системи вищої освіти України: нові можливості чи нові проблеми? / Г. Калінічева // Віче: Теоретичний і громадсько-політичний журнал. – 2009. – № 16 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1594/>
5. Левицька В. В. Інтеграція України до ЕС: проблеми та перспективи [Текст] / В.В. Левицька, О. В. Смагло. – В., 2014. – 4 с.
6. Саєнко А.С. Перспективи вступу України в Євросоюз [Текст] / А.С. Саєнко, В.І. Глухова. – Кременчуг, 2014. – 5 с.
7. Стеблянко І.О. Євроінтеграційні прагнення України: проблеми та (соціальні) перспективи / І.О. Стеблянко // Світове господарство і міжнародні економічні відносини. – Випуск 6. – 2014. – С. 85-93.
8. Федоришина О.О. Проблеми інтеграції України до Європейського Союзу [Текст] / О.О. Федоришина // Ефективна економіка. – 2014. – Випуск № 4. – С. 158-162.

**Науковий керівник: Валерій Анатолійович Нестеренко,
кандидат історичних наук ПДАТУ**

ГОМОФОБИЯ В УКРАЇНІ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН

Упродовж людської історії соціальні зв'язки та процеси знаходяться у стадії постійного розвитку. В умовах постіндустріального суспільства зникають одні соціальні явища та з'являються нові, про які не було відомо в аграрному чи індустріальному суспільствах. Одним із таких соціальних феноменів є гомофобія – збиральна характеристика для різних форм негативної реакції на прояви гомосексуальності. Вперше цей термін був використаний у психіатрії, але пізніше вийшов за межі психологічних наук і почав використовуватись у соціальних дисциплінах. Про гомофобію згадується у класичному підручнику Е.Гідденса з соціології [1, с.405]. Термін «гомофобія» також зустрічається в резолюції Європарламенту, де він порівнюється з расизмом, ксенофобією, антисемітизмом.

Гомофобія у прихованій формі зустрічалась ще за часів рабовласницького ладу, але тільки у XX столітті вона почало проявляти як соціальна проблема. Гомосексуальні стосунки засуджують світові релігії: християнство, іслам, буддизм, а також національна – іудаїзм. Зокрема, християнство розглядає гомосексуальну поведінку як тяжкий гріх. І якщо тих, хто живе в гріху, Церква закликає до покаяння, то з пропагандою гріховного способу життя. Церква закликає боротися, і, зокрема, вимагає від держави заборони публічних акцій, спрямованих на популяризацію гомосексуальної поведінки, а також кримінальних або адміністративних санкцій за такі дії. Прихильники традиційних цінностей можуть також звинувачувати гомосексуалів у руйнуванні здатної до репродукції сім'ї.

На практиці гомофобія в сучасному світі проявляється як антигомосексуальна діяльність, під якою розуміють різні форми суспільно-політичної діяльності (заяви, поведінка, акції, державні заходи), що засновані на вираженні негативного і нетерпимого ставлення до гомосексуальності. В деяких західноєвропейських країнах, де одностатеві стосунки більше не є складом злочину, пропаганда гомофобії заборонена законом. В інших, переважно мусульманських країнах, антигомосексуальна позиція (аж до кримінального переслідування і страти) закріплена законодавчо на державному рівні.

У СРСР (до складу якого входили українські землі) можливості для відкритого обговорення теми гомосексуальності, що були можливими в Російській імперії на початку XX століття, різко обмежилися. Деякі керівники ОГПУ пов'язували існування гомосексуальних спільнот з контрреволюцією і шпигунством. Це ставлення загалом розділялось і радянським суспільством, а з 1934 р. вступив у силу закон, який передбачав кримінальну відповідальність за добровільні сексуальні відносини між чоловіками.

Декларування Україною бажання приєднатися до Європейського Союзу змушує нашу державу відмовитись від законодавчих актів, що розглядаються в

Європі як дискримінаційні по відношенню до сексуальних меншин. На відміну від російського, українське законодавство не накладає обмежень на пропаганду гомосексуалізму, хоча законопроекти, покликані обмежити ведення такої пропаганди неодноразово вносились на розгляд парламенту. Ще в 1991 році Україна першою з колишніх республік СРСР скасувала кримінальне переслідування геїв [2].

Проте маємо констатувати, що українське суспільство загалом характеризується високим рівнем гомофобії. Повалення тоталітарного режиму відкрило шлях для відродження в Україні християнської віри, відродження церковного життя і релігійних цінностей. Незважаючи на певні міжконфесійні суперечки, православні громади і Греко-Католицька церква в Україні співпадають у своїй негативній позиції по відношенню до пропаганди гомосексуалізму, спираючись на Святе письмо, в якому гомосексуалізм названо «гріхом» і «гідотою» [3]. Природно, що цю позицію розділяють і віряни України. Церква неодноразово висловлювала свій протест щодо можливості проведення гей-парадів та інших подібних акцій в Україні.

Із засудженням пропаганди гомосексуалізму виступали й неодноразово різні українські громадські організації, котрі дотримуються націоналістичних та консервативних поглядів (наприклад, політична партія «Свобода»). З іншого боку, різко негативно до діяльності ЛГБТ-спільнот ставляться прихильники комуністичної ідеології та ветеранські організації.

У засобах масових інформації (часописах, журналах, телевізійних оглядах тощо) часто друкуються матеріали про переслідування або навіть вбивства геїв чи лесбійок [4;5].

Останні соціологічні дослідження в Україні також свідчать про високий рівень гомофобії в українському суспільстві. Відповідно до результатів опитування, проведеного компанією GfK Україна весною 2013 р., 95% українців у тій чи іншій мірі виступають проти одностатевих шлюбів. 79,4% респондентів у віці старше 16 років відповіли, що вони проти будь-яких сексуальних стосунків між людьми однієї статі. 16% опитаних не підтримують таких шлюбів, проте вважають, що люди однієї статі мають право жити у громадянському шлюбі. Лише 4,6% українців підтримують узаконення одностатевих шлюбів. 59% респондентів, які не підтримують узаконення одностатевих шлюбів, вважають подібні стосунки аморальними та розпусними [6].

Майже 46% опитаних не хочуть, щоб одностатеві пари подавали поганий приклад дітям. На думку 40% респондентів, це суперечить релігійним або церковним настановам. Майже 25% громадян не підтримують таких шлюбів через те, що при узаконенні шлюбів одностатеві пари захочуть всиновлювати дітей, а вони проти того. Оцінюючи своє ставлення до одностатевих стосунків, більше половини респондентів сказали, що вони взагалі не пускали би в Україну як чоловіків, що практикують секс з чоловіками, так і жінок, що практикують секс з жінками. Найтолерантнішими до одностатевих шлюбів виявилися респонденти у віці до 29 років, мешканці Києва та великих міст, найменш толерантними – респонденти старше 60 років, мешканці Західного регіону та сіл. Жінки у віці до 29 років виявляють вищий рівень толерантності, ніж чоловіки цієї вікової категорії [6].

Як уже відзначалось, поширення гомофобії гальмує процес наближення Української держави до політичної Європи, про що пишуть сучасні українські соціологи у своїх дописах, статтях та аналітичних записках [7; 8; 9].

Науковці та громадські діячі пропонують різні методи обмеження гомофобії. До них належать скасування будь-якого адміністративного переслідування ЛГБТ-спільнот в українському законодавстві, відміна інструкцій та тих положень, що визначають гомосексуальність як медичну патологію. Велика увага приділяється скасуванню будь-яких заборон на професійну діяльність. Адже в Україні до цього часу поширеними є випадки, коли представників ЛГБТ-спільнот не приймають на роботу саме через їхню сексуальну орієнтацію. Організації на захист прав сексуальних меншин домагаються скасування цих заборон, аргументуючи свої слова тим, що у гомофобної частини населення немає ніяких доказів «шкоди» з боку гомосексуалів в освіті, військовій сфері або ж медицині [9].

Ще одним способом обмеження в суспільстві гомофобії є дотримання прав людини щодо членів ЛГБТ-спільнот. Їхні організації в Україні борються за дотримання щодо гомосексуалів таких прав людини, як права на мирні публічні збори (в тому числі гей-паради), право на створення громадських організацій, право на культурну самореалізацію, право на доступ до інформації, право на свободу слова, право на рівний доступ до медичної допомоги і т.д.

Велика увага представниками ЛГБТ-спільнот приділяється боротьбі за право на реєстрацію шлюбу та усиновлення. Факт реєстрації шлюбу закріплює за одностатевої сім'єю такі права, як: право на спільне майно, право на аліменти, права на спадкування, соціальне і медичне страхування, пільгове оподаткування та кредитування, право на ім'я, право не свідчити в суді проти партнера (партнерки), право виступати довіреною особою від імені партнера (партнерки) в разі його (її) недієздатності за станом здоров'я, право на розпорядження тілом партнера (партнерки) в разі смерті, право на спільне батьківство і виховання прийомних дітей та інші права, яких позбавлені незареєстровані пари [9].

Нарешті обмеженню рівня гомофобії в українському суспільстві будуть сприяти організація різних культурних заходів (кінофестивалів, спортивних змагань, музичних конкурсів і концертів, фотовиставок, театральних вистав, інсталяцій, флешмобів і т.д.), метою яких є соціальна адаптація ЛГБТ-спільноти, розвиток її культурного потенціалу, налагодження культурного діалогу з рештою суспільства. Потрібна також організація сервісних послуг – доступною і якісною специфічної психологічної, юридичної та медичної допомоги представникам ЛГБТ-спільноти, телефонів довіри, груп взаємодопомоги.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Гідденс Е. Соціологія. Пер. з англ. [Текст]: навчальний посібник / Е.Гідденс: К.: УРСС, 2005. – 632 с.
2. Марценюк Тамара. Страх розмаїття: національні властивості толерантності і гомофобії [Текст]: Т.Марценюк // Критика. – 2009. – №10.
3. Мостяєв О. Гомофобія: запах на особистість / Українська Гельсінська спілка з прав людини/ О.Мостяєв. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://here-and-now-now.blogspot.com/2013/04/blog-post_2245.html.
4. Чому Україна вибирає гомофобію? [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://here-and-now-now.blogspot.com/2013/04/blog-post_2245.html

5. На почве гомофобии в Украине убили за год шесть человек [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://strana.ua/news/4318-na-pochve-gomofobii-v-ukraine-ubili-shest-chelovek-za-god.html>
6. Більшість українців проти одностатевих шлюбів – опитування (2013 р.) [Електронний ресурс].
Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/news/2013/05/130517_ukraine_homophobia_it
7. Лаврик Д. Гомофобія в Україні: тенденції постмайданного періоду [Електронний ресурс].
Режим доступу: <http://commons.com.ua/ru/gomofobiya-v-ukrayini/>
8. ЛГБТ-статистика. В Україні до мільйона геїв и лесбиянок, но 80% українцев против их браков. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://nbnews.com.ua/ru/tema/99814/>
9. Гомофобия в Украине после Евромайдана – исследование. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://uropau.org/ru/ourview/ourview_2271.html

*Дар'я Федусь, учениця ІІ класу
Кам'янець-Подільського навчально-виховного
комплексу № 9 імені А.М. Трояна
у складі спеціалізованої загальноосвітньої
школи І-ІІІ ступенів з поглибленим вивченням
англійської мови та школи мистецтв*

Науковий керівник: Оксана Миколаївна Палилюцько,
*кандидат історичних наук,
викладач історії і права ПСРСЕК*

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ПАРТІЇ СОЦІАЛІСТІВ-РЕВОЛЮЦІОНЕРІВ 1904-1950 рр.

У більшості країн сучасного світу політичні партії посідають головне місце у політичній системі і водночас є суттєвим ініціюючим чинником громадянського суспільства, проміжною ланкою між ним і державними інститутами [3, с.95].

Характерною особливістю історії України початку ХХ ст. були створення та діяльність політичних партій, які стали ознакою та уособленням переходу національно-визвольного руху у стадію політичної боротьби.

Сучасна незалежна українська держава стала втіленням споконвічних прагнень нації до власної державності, незалежності та соборності, що було змістом і стрижнем боротьби українських політичних партій початку ХХ ст. Останні стали натхненниками й організаторами національного руху, визначальними чинниками української революції 1917-1920 рр., відіграли ключову роль у національному відродженні [8, с.5]. Українська партія соціалістів-революціонерів була найчисленнішою та впливовою політичною силою української революції.

Досліджувати українську революцію неможливо без звернення до діяльності УПСР [2, с.5]. Джерельну базу дослідження складають праці лідерів і членів УПСР, діячів інших українських політичних партій. На особливу увагу заслуговують праці М. Ковалевського, П. Христюка, М. Шаповала, Н. Григорієва, А. Животка, І. Майстренка, М. Грушевського, П. Гайдалемівського, Д. Дорошенка та інших. У 1919 р. вийшла узагальнююча, невелика за обсягом, книга П.

Гайдалемівського «Українські політичні партії їх розвиток і програми» [1, с. 21]. У 1921 р. у Відні була опублікована праця діяча УПСР М. Шаповала «Революційний соціалізм на Україні», де основна увага сконцентрована на висвітленні конкретних питань розвитку есерівського руху та діяльності УПСР.

Без комплексного вивчення соціальної природи, програм, ідеології, стратегії і тактики партій, які діяли на політичній арені України на початку ХХ ст., відтворення історії України, її всебічне, ґрунтовне осмислення залишатиметься неповним, позбавленим сутнісних сторінок, з'ясування яких украй необхідне для розуміння логіки суспільного розвитку впродовж усього минулого століття і аж до сьогодення. Що зумовило появу та становлення УПСР на зорі ХХ сторіччя? Якою мірою зовнішні ідейно-політичні чинники й традиції українського відродження сформували політичне обличчя українських есерів?

Перед дослідницею постає завдання висвітлити історію українського національного соціалістичного руху України перших десятиліть ХХ сторіччя. Адже саме його найактивніші учасники – українські соціалісти-революціонери (есери) – справляли вагомий вплив на хід Української національно-демократичної революції 1917-1920 років, значною мірою формували політику Української Народної Республіки і, тим самим, визначали долю тогочасної української державності. Після Лютневої революції питання про самовизначення України опинилося в епіцентрі політичної боротьби.

Домінування у складі української нації селянства пояснювало особливу тягучість народницької ідеї, виразником якої стала Українська партія соціалістів-революціонерів (УПСР; популярна назва – есери). Як всеукраїнська політична організація УПСР організувалась у квітні 1917 року внаслідок об'єднання окремих гуртків і груп есерів, котрі існували в Україні з 1904 року. Її формування затягнулося в часі, але на момент Української революції вона виявилася наймасовішою та найвпливовішою політичною силою, діяльність якої надзвичайно сильно позначилася на перебігу революційних подій, національно-державному будівництві 1917-1920 рр. Українська партія соціалістів-революціонерів прагнула вирішити соціальні проблеми найчисельнішої верстви українського народу – селянства і захистити його національні інтереси. Нам вдалось розглянути період становлення та розвитку Української партії соціалістів-революціонерів від періоду формування перших гуртків до повного припинення її діяльності за межами України.

Ми дослідили особливості та пріоритетне значення парламентської фракції УПСР в добу Центральної Ради, Директорії, опозиційні дії до Гетьманату Скоропадського. Діяльність УПСР свідчить, що партія прикладала чимало зусиль для реалізації стрижневого програмового завдання: готувала проекти законів по земельному питанню, здійснювала агітаційно-роз'яснювальну роботу серед селянства безпосередньо та через періодичні партійні видання, ініціювала розгляд проблеми на засіданнях Центральної та Малої Рад і Генерального Секретаріату. Однак, вимога соціалізації землі залишилася переважно в площині декларативній, ні у поглядах провідних діячів партії, ні у партійних документах, не було визначено чітких реальних механізмів практичного втілення принципу соціалізації. Неузгодженість позицій щодо земельного питання стала однією із вагомих причин ідейно-політичної диференціації УПСР, послаблення її впливу

серед селянства.

Отже, в процесі дослідження ми можемо сказати, що Українська партія соціалістів-революціонерів, у тих історичних умовах зробила достатньо багато як для політичної партії. Проте, не усе їй вдалося реалізувати. Було більше декларацій, ніж реальних конкретних справ. Представляючи інтереси найбільшої верстви України, селянства, вона не зуміла реалізувати соціальних прагнень. Цьому було багато причин. Насамперед, відсутність досвідчених кадрів та політичного лідера, відірваність центру від первинних організацій, а також ціла низка зовнішніх та внутрішніх чинників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Бевз Т. А. Партія соціальних перспектив і національних інтересів (Політична історія УПСР) / Монографія. – К.: ІІЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – 587 с.
2. Васковський Р.Ю. Діяльність Директорії УНР (листопад 1918 р. – квітень 1919 р.): Дис. канд.іст.наук: 07.00.01. – Дніпропетровськ,1999. – 183 с.
3. Ветров Р.І. Політичні партії України на початку ХХ століття (1900-1925 рр.): Навчальний посібник. – Дніпропетровськ: Вид-во ДДТУ,1997. – 111 с.
4. Винниченко В. Відродження нації. В 3 т. – К.: Вид-во політ. літ. України, 1990. – Т.1. – 384 с.; Т.2. – 328 с.; Т.3. – 542 с.
5. Висоцький О.Ю.Українські есери та соціал-демократи в Українській революції// Історія України: маловідомі імена, події, факти (збірник статей). Випуск 5. К.: Рідний край,1999. – С.254-256.
6. Винниченко В. Щоденник. – Т.1.1911-1920. – Едмонтон – Нью-Йорк: Видання Канадського Інституту Українських Студій і Комісії УВАН у США для вивчення і публікації спадщини Володимира Винниченка,1980. – 500 с.
7. Гамрецький Ю.М. Більшовики та їхні політичні противники на Україні в 1917 р.: співвідношення сил // УДЖ. – 1987. – №11. – С.64-79.
8. Гамрецький Ю.М. До питання про тактику більшовиків щодо Центральної ради в листопаді 1917 р. // УДЖ. – 1965. – №3. – С.65-77,167.
9. Голуб А.І. Українська соціал-демократія і міжнародний соціалізм: сторінки політичної історії (кінець ХІХ-перша чверть ХХ століття): Навч. посібник.– Дніпропетровськ: ДДУ,1998. – 92 с.
10. Гошовська В.А. Становлення української соціал-демократичної думки кінця ХІХ – початку ХХ століття: Проблема світогляду, національних особливостей, теоретичного осмислення на сторінках преси. – Харків: Основа, 1997. – 422 с.
11. Грушевський М. Українська партія соціалістів-революціонерів. Замітки з приводу дебат на конференціях закордонних членів партії // Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. — К.: Тов-во «Знання України», 1991. – С. 226.
12. Дорошенко В. Вікопомна дата (3 нагоди 30-літньої річниці Р.У.П.) // Діло. – 1930. – 14 січня. – С.20, 95.
13. Ковалевський М. Од романтики до реалізму (3 історії однієї партії) // Літературно-науковий вісник (далі – ЛНВ). – Рік 1919. – Річник ХХ. – С. 92.
14. Солдатенко В.Ф. Українська революція: Історичний нарис. – К.: Либідь, 1999. – С. 555-556.
15. Статут Української партії соціалістів-революціонерів у війську та флоті (Складений на основі загальнопартійного статуту Комітету УПСР ХІІ армії,та стверджений з поправками Бюро ЦК УПСР, з передмовою т. В. Кедровського). – К.: Видання Центрального Комітету УПСР, 1917. – С. 4.
16. Шаповал М. Військо й революція (Соціологічний нарис). – Прага-Львів: Видавництво «Вільна Спілка», 1923. – С. 5.
17. Шаповал М. Засади української визвольної програми. – Прага: Вільна Спілка, 1923. – С. 60.
18. Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма (Виклади в Америці). –

Прага: Накладом видавництва «Вільна Спілка» і Українського Робітничого Університету,
1927. – С. 184.

Для заміток

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Історичний факультет

Кам'янець-Подільська міська організація Національної спілки краєзнавців України

Управління освіти та науки Кам'янець-Подільської міської ради

НАУКОВІ СТУДІЇ УЧНІВ-СТАРШОКЛАСНИКІВ

Випуск 4

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПОВІДОМЛЕНЬ ЗА ПІДСУМКАМИ РОБОТИ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО МІСЬКОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА МАЛОЇ АКАДЕМІЇ НАУК

Видання здійснене при підтримці МО партії «Рідне місто»

(голова Василь Гаврилюк)

Комп'ютерно-інформаційна лабораторія історичного факультету
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка,
32301, м. Кам'янець-Подільський, вул. Татарська, 14